

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/hegyesi-zsolt-amerika-a-nyomornegyedektol-a-feher-hazig-06-03-04/>

Hegyesi Zsolt

Amerika a nyomornegyedektől a Fehér Házig

Gróf Vay Péter misszionárius élete és amerikai útleírásai a XX. század első évtizedéből

Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Történelem – pályamunka, 2014/2015. tanév

Iskola: Debreceni Fazekas Mihály Gimnázium

Felkészítő tanárok: Tóth Sándor és Kunkli Attila



A XIX. és XX. század fordulóján kevés olyan magyar ember élt, aki annyi helyen járt volna a világban, mint gróf Vay Péter. Az arisztokrata származású főpap azonban nem csak utazásai miatt tűnt ki kortársai közül, hanem sokrétű nyelvtudásával, széles műveltségével és páratlan munkamoráljával is. Fiatal korától kezdve elképesztő lelkesedéssel teljesítette misszionáriusi megbízatásait, emellett ontotta magából az úti beszámolókat éppúgy, mint a szociológiai témájú cikkeket. A magyarok sorsát különös módon a szívében viselte, ezt mutatja többek között a kivándorlók lelki gondozásáért folytatott küzdelme, valamint amerikai útjai alatt a magyar közösségeknél tett látogatásai. Egyházi javadalmaiból bőségesen jótékonykodott szülőföldjén, de egész Európában is.

BEVEZETÉS

Bár többen is feldolgozták már Vay Péter Japánba és Koreába tett útjait, illetve az ezzel szorosan összekapcsolódó műgyűjtői tevékenységét, amerikai útjairól eddig kevés szó esett; azok leginkább összegző művekben bukkannak fel.¹ Az első világháború előtti másfél évtizedben különböző kiküldetéseken számos alkalommal járt az Újvilágban. Ezek során az angol nyelvet még nem ismerő bevándorlók hányattatásaitól kezdve a gyári munkások mindennapos robotolásán át a New York-i úrgazdagok fényűzéséig rengeteg mindennek a vizsgálatával foglalkozott, igyekezvén közvetlen közlő megismerni a különböző társadalmi rétegek életét és problémáit. Benyomásairól naplót, majd könyveket írt, emellett neves folyóiratokban, újságokban is megjelentek e témákban írásai. Mindezek alapján az Egyesült Államokba utazó kortársai közül az egyik leghitelesebb forrásnak tekinthető.

Alapos tudományos kutatást érdemelnének a Magyar Országos Levéltárban fellelhető naplói, melyekből nemcsak az 1900-as évek első évtizedeinek világpolitikájába kaphatunk újszerű betekintést, hanem az első világháború előtti Kelet varázslatos világának leírását is olvashatjuk. Külön említésre méltóak a *Háborús évek* című füzetek, melyekben egyfajta memoárként, olvasmányos formában, mégis egyedi látásmóddal, bennfentesként mutatja be az 1914 és 1917 közötti eseményeket.²

Dolgozatom központjában gróf Vay Péter amerikai utazásai, valamint az arról írt beszámolóit, cikkei, reflexiói állnak. A misszionárius már említett, fellelhető naplójának keletkezési éveiben ugyan kevés időt töltött az Egyesült Államokban, kicsivel többet Kanadában, azonban még így is hosszasan vizsgálódásra ad lehetőséget Vay két, Amerikát feldolgozó könyve, melyből az egyik angol, a másik pedig magyar nyelven jelent meg.³

Dolgozatom az utazási irodalom egy méltánytalanul elfeledett, ám annál értékesebb szerzőjével hivatott foglalkozni, aki tehetségéről, emberségéről az élet megannyi területén tett tanúbizonyságot. Remélem, hogy a hosszú XIX. század amerikai utazási irodalmának hatalmas munkát igénylő kutatását, ha mégoly apró lépéssel is, de előrébb tudom mozdítani.

VAY PÉTER ÉLETE

Vajai és luskodi gróf Vay Péter 1863. szeptember 26-án született a Pest megyei Gyónon, amely ma Dabas részét képezi. Születésének dátuma körül ellentmondásokkal találkozhatunk, ezért én az egyházi adminisztrációban következetesen felbukkanó időpontot használom.⁴ Nagy múltú családjának ősi ág 1830. szeptember 11-én kapta meg a grófi rangot, amely által címerük jelentősen bővült.⁵

Család, gyermek- és ifjúkor

Ehhez a grófi ághoz tartozott Vay László (1823–1885), aki részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, majd később József főherceg udvarmestereként szolgált. A szintén ősi, nemesi családból származó feleségétől, Beniczky Saroltától (1837–1913) négy gyermeke született, melyből csak ketten, Sarolta, illetve Péter érték meg a felnőttkort.⁶ Vay Sarolta újságíróként és íróként tevékenykedett. Már gyermek éveitől fogva férfiként öltözködött és viselkedett, Sándornak hívta magát, e néven is publikált. A korban abszurdnak tűnő identitásának híre – egy férfiként viselkedő, főnemesi újságíró – bejárta az egész világot; sok helyen írtak róla a kor pszichológiai kiadványaitól kezdve egészen Új-Zéland

napilapjaiig.⁷ Egy esettanulmány megemlíti, hogy Pétert is lányruhában járatták serdülő koráig, ez a részlet azonban lehet, hogy csak Sarolta különös esetének drámai kiszínezése.⁸

Az ifjú Péter mindenesetre már korán kitűnt rendkívüli szellemi képességeivel. Sok időt töltött magyar és európai arisztokrata körökben, barátságot kötött más, neves családok (Széchenyi, Teleki) hasonló korú tagjaival. Tizenhat évesen Erzsébet osztrák császárné és magyar királyné szolgálatába került, majd Európa különböző pontjain végezte tanulmányait, többek között 1883–84-ben Genfben, később Angliában. Állomáshelyein nem csak tanult, hanem tiszteletbeli attaséként bejáratos volt az uralkodók udvarába is. A jóképű, kiválóan táncoló, számos nyelven kellemesen társalkodó magyar gróf nagy népszerűségnek örvendett mind az uralkodói, mind az arisztokrata és a diplomáciai körökben.⁹

Elméjének pallérozása mellett időt fordított barátaira is, akik közül az 1890-ben alapított Műbarátok Körének számos tagja került ki. Az apróbb csínytevések sem álltak távol tőle. Egyik kedves író barátja, Justh Zsigmond naplójában feljegyezte, hogy az 1880-as évek elején egyszer Vay Péterrel török és angol utazóknak beöltözve ijesztgették „*az éji öröket s a békés ferencvárosi polgárokat*“, egy másik alkalommal pedig „*Pálffy Rudit és Vay Pétert bekísérte egy rendőr, mert elojtottak egy gázlámpát*“. Az sem volt ritka, hogy egy-egy baráti összejövétel után az éjszaka közepén, háztetőkön „*cicázva*“ jutottak haza.¹⁰

Egyházi pálya

A kiváló képességekkel rendelkező, a tréfákra is hajlamos fiatalember szívében azonban már felnőtté válása óta kezdett kicsírázni a vallásos hit magja. Minden évben néhány hétre kolostorba vonult az őt körülvevő világ csillogása elől. Tartalmas napokat töltött el a nagy múltú visszatekintő Monte Cassino-i bencés, vagy éppen a Grande Chartreuse-i karthauzi monostorban. Naplóiból egyértelműen kiderül, hogy amikor tehette, minden nap ellátogatott egy templomba, sőt ez a szokása már diákkorában kialakult.¹¹

Viszonylag későn, 1891 körül érett meg benne a döntés, hogy jelentkezik a római Gregoriana Pápai Egyetemre és egyházi pályára lép. A hétéves, papnövendékek által „grand course“-ként emlegetett elitképzést választotta, ahonnan nunciusok, misszionáriusok, prelátusok kerültek ki. Saját bevallása szerint nem volt egyszerű lemondania az addigi kényelemtől és hozzászoknia új lakhelyének zord épületéhez, szerény körülményeihez, bár tudta, hogy az igazi értékeket nem a pompa vagy az anyagiak képviselik. Vay Péterre a kor meghatározó alakja, maga XIII. Leó pápa figyelt fel, és még tanulmányai befejezése, illetve pappá szentelése előtt a „Monsignor“ címet adományozta neki, egyben egy fontos diplomáciai kiküldetést is rábízva. A spanyol udvarbeli szolgálatait Viktória angol királynő gyémántjubiléuma (uralkodásának 60. évfordulója) tiszteletére rendezett ceremónia tetőzte be, melyre 1897-ben pápai különmegbízottként utazott Belmonte hercegével.¹²

Az egyetem befejeztével 1898. június 16-án pappá szentelték Esztergomban, majd XIII. Leó a püspöki tisztséget is ráruházva pápai protonotáriussá nevezte ki. Misszionáriusi feladatot kapott a szentatyától, melynek keretein belül fel kellett mérnie a katolikus egyház, illetve a katolikus missziók helyzetét az egész világon.¹³ 1899-ben el is indult Föld körüli útjára. Addig is mozgalmas, élményekben gazdag élete ettől kezdve felgyorsult; utazások, könyvek írása, a legkülönbözőbb eseményeken való részvétel, prédikálás, előadások töltötték ki mindennapjait.

Missziós úton az egész világban

Első útja az Amerikai Egyesült Államokba vezetett (1899), majd Afrikát járta be (1900), ahonnan a Közel-Keleten (1901) át Indiába, valamint Tibetbe utazott. 1902-ben visszahívták Európába, de még abban az évben – talán elsőként – végigutazta az akkor még építés alatt álló transzszibériai vasút teljes vonalát.¹⁴ Ez alkalommal az egész Távol-Keletet bejárta, eközben négy ország négy császára fogadta személyesen. II. Miklós orosz cár például miután megtudta, hogy az orosz határon nehezen jutott át, érte küldetett, majd találkozásukkor addig erősködött, míg Vay el nem fogadta a neki felajánlott luxusvagont, leírása szerint „*az édesanyja kedvéért*”.¹⁵ Japánban pedig Meidzsi császár felöltötte tiszteletére a Szent István-rend nagykeresztjének csillagát, majd „*szokatlanul hosszú ideig*” küldetése részleteiről faggatta őt.¹⁶

A varázslatos Kelet után, mely Vay Péterben igen mély nyomot hagyott, a missziós körút következő állomása Ausztrália és Új-Zéland volt. Itt egy egész évet töltött, melynek során egyházi küldetésén túl 369 alkalommal lépett pódiumra vagy szószékre, hogy előadásokat, székfoglalókat, prédikációkat tartson. A gróf népszerűségét, illetve a még friss ázsiai élményeiről szóló beszámolóinak sikerességét mutatja, hogy Melbourne-ben több ezren voltak rá kíváncsiak, valamint hogy Új-Zéland déli tartományában, Southlandben például otthléte minden mozzanatáról részletesen hírt adott a helyi napilap.¹⁷

1904-ben Közép- és Dél-Amerikát járta be, majd 1905 elején két és fél ezer kivándorló kíséretében indult útnak Fiuméből egy lassú járatú gőzösön az Amerikai Egyesült Államokba. A három hetes út során rögtön felismerte az emigránsok lelki gondozásának égető hiányosságait, esetenként annak teljes hiányát. A helyzet orvoslásának érdekében igyekezett minél nagyobb nyilvánosság előtt bemutatni a problémát, hogy az illetékesek a lehető leghamarabb meghozhassák a szükséges döntéseket, mint például tengeri lelkészek alkalmazását, kikötői templomok és hajókápolnák létesítését. Az 1905-ös esztendő jó részét a legkülönbébb megbízatásainak eleget téve Észak-Amerikában kemény munkával töltötte. A szívügyének tekintett tengeri lelképásztori szolgálat rendszeresítéséért pedig elsőprő lelkesedéssel lobbizott ezután mind szülőföldjén, mind Európa-szerte, többek között az 1905-ös dortmundi Caritas-gyűlésen, az 1906-os essen katolikus nagygyűlésen, vagy a Szent Rafael Egyletnek benyújtott számos előterjesztésében.¹⁸

Írói, műgyűjtői és karitatív tevékenység; a visszavonultság éve

Ekkoriban indult be írói karrierje, keleti élményeit feldolgozó könyve ugyanis négy nyelven is megjelent.¹⁹ (4. ábra) 1907-ben Amerikán keresztül újabb keleti útra indult, elsősorban Koreába és Japánba. Ezalatt fogalmazódott meg benne az ötlet, hogy a magyar államnak, illetve a Szépművészeti Múzeumnak japán művészeti alkotásokból egy páratlan gyűjteményt állítson össze, mégpedig olyan módon, hogy az „*retrospectiv*” legyen, és „*odahaza tanulságot nyújtson*.” A kiváló műértő Vay fáradságos munkájának köszönheti tehát a maga nemében egyedülálló japán gyűjteményének alapját a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum.²⁰

Talán éppen az államnak tett ilyen szolgálatokért kapta meg 1908. április 24-én I. Ferenc Józseftől a vaskaszentmártoni javadalmas apátságot.²¹ Eközben egyre több műve jelent meg, így a már említett, egyesült államokbeli tapasztalatairól írott *The Inner Life of the United States* c. munkája is. (13. ábra) Hogy az emigránsok egyházi gondozásának kérdésében elérje célját, neki is – saját szavaival élve – „*fájdalom (...) szükséges volt kivándorolni*.” Tevékenységét tehát elsősorban Nyugat-Európában folytatta, mégpedig

komoly eredményekkel.²² (Ezeket azonban az első világháború borzalmi szinte semmissé tették.)

Utolsó távol-keleti útjára 1913–14-ben került sor. Ez alkalommal is bejárta a számára már oly ismerős Indiát, Koreát, Japánt, de Indokinába is eljutott. Az első világháború kitörésével egy időben érkezett haza, melynek hosszú éveit elsősorban a központi hatalmak területén utazgatott, de 1916-ban egy kisebb, közel-keleti utazást is tett.²³ Ezen időszak tapasztalatait írta meg *Háborús évek* címet viselő visszaemlékezéseiben, melyek a Magyar Országos Levéltárban várnak alaposabb feldolgozásra.²⁴ Innen tudhatjuk meg például, hogy személyesen látott el lelkipásztori szolgálatot a katonai kórházakban, komoly szerepet vállalt a Nemzetközi Vöröskereszt munkájában, emellett befolyását és vagyonát felhasználva karmelita nővéreknek rendházat, hadiárvák számára pedig otthont és óvodát létesített. A háború után elsősorban külföldről, megbízottakon keresztül folytatta karitatív tevékenységét, bár találunk beszámolókat például Vay személyes pénzadományairól templomépítési beruházásokhoz is.²⁵

1917-ben IV. Károly Csernoch János hercegprímás felterjesztésére az üszkübi (szkopjei) címzetes püspökséget adományozta neki. Élete hátralévő részéről kevesebb információnk van, bár azt tudjuk, hogy 1917–18-ban hazai és külföldi folyóiratokban még meglehetősen sűrűn publikált, sőt könyve is megjelent.²⁶ 1924-ben váratlanul az assisi kapucinus kolostorba vonult, ahol haláláig élt. Ezt a fordulópontot értelmezhetjük egyszerűen Vay aktív pályafutásának befejezéséneként, de az sem zárható ki, hogy a világháború, esetleg Trianon traumája miatt döntött a kolostori élet mellett. Teljesen viszont itt sem szigetelte el magát a külvilágtól, amit az is bizonyít, hogy több alkalommal vett részt különböző diplomáciai fogadásokon Rómában, illetve hogy Salzburgban 1937-ben Szent István-napi szentmisét celebrált.²⁷ A kor Magyarországon tehát számon tartották, és emigrációja ellenére köztiszteletben állt. (Kolostorbeli éveiről azonban sajnos hiába kértem felvilágosítást az Assisit is magában foglaló San Serafino Umbriai Kapucinus Rendtartománytól.) Gróf Vay Péter címzetes püspök 1948. február 28-án hunyt el Assisiben. Haláláról csak bizalmasa, Mosonyi Dénes nagyprepost emlékezett meg, életműve pedig egy fél évszázadra szinte teljesen feledésbe merült.²⁸

VAY PÉTER KÖNYVEI, FELLEMLHETŐ IRATAI ÉS LEVELEZÉSE

Gróf Vay Péter vélhetőleg nagyon sok írásos dokumentumot hagyott hátra maga után, mivel rendszeres levelezésben állt számos kortársával, naplót vezetett, folyamatosan írt publikálásra szánt cikkeket, illetve könyveket, emellett pedig minden bizonnyal gyakran fogalmazott jelentéseket is a Vatikán számára. Értelmszerűen a könyvei a legkönnyebben hozzáférhetőek, melyek több nyelven és országban jelentek meg. Hazánk könyvtáraiban nem egy példányt őriznek ezekből, még ha az Amerikát feldolgozó művei kisebb arányban lelhetők is fel. Európa és az Egyesült Államok könyvtáraiban is, elszórva bár, de találhatunk egy-egy Vay-kötetet. Így az interneten a közelmúltban elindult digitalizációs projekteknek köszönhetően többet is olvashatunk a szerző idegen nyelvű könyvei közül. A világhálón magyar nyelven viszont csak koreai útja során nyert benyomásai kapunk betekintést.²⁹

Naplóival kapcsolatban már nehezebb a kutatók dolga. A Magyar Országos Levéltárban három napló és öt, a háborús évek eseményeit tartalmazó füzet található Vay Pétertől, melyeket egy ismeretlen adományozott a levéltárnak 1977-ben.³⁰ Abban biztosak lehetünk, hogy más években is vezetett naplót, abban viszont sajnos nem, hogy ezeket

valaha is átlapozhatjuk. Könnyen lehet, hogy a történelem viharai elpusztították ezeket az iratokat.

Vay feltehetően terjedelmes levelezésének szintén csak kis százalékához férhetünk hozzá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Az itt őrzött néhány tucat levél egy része baráti vagy üzleti jellegű, de nyomon követhetjük belőlük a *Kelet művészete és műízlése* című könyvének kiadása körüli bonyodalmakat is. Szó esik többek között Amerikáról, valamint Vay Péter személyiségének néhány vonása is jól kiolvasható belőlük. Különleges gyöngyszem Pekár Gyulához írott egyik levele, melyben azt taglalja, miért hitelesek az utazásairól – beleértve amerikai kiküldetéseit – szóló írásai.³¹

Nem feledkezhetünk meg emellett az Iparművészeti Múzeum Adattárában, illetve az Esztergomi Prímási Levéltárban megtalálható Vay Péter-iratokról sem. Ezek között elsősorban a gróf műgyűjtői tevékenységének, gazdag magángyűjteményének dokumentációját, illetve a vaskaszentmártoni apátságával kapcsolatos ügyintézését találjuk. Mivel ezek a dokumentumok az Amerikai Egyesült Államokkal vagy Vay Péter személyiségével, világlátásával szorosan nem kapcsolódnak össze, valamint Faludi Péter és Gaudi Kitti már részletesen foglalkoztak velük, jelen dolgozat keretein belül nem kerülnek alaposabb vizsgálatra.³²

Vay Péter könyvei

Vay Péter mellett, hogy a legkülönbözőbb témákban rendszeresen publikált hazai és nemzetközi folyóiratokban, számos könyvet is írt, melyeket több csoportba oszthatunk. Jól elkülöníthetők az ún. „töredékek”, melyek a gróf művészettörténeti és -etikai előadásainak kivonatai voltak. Az Iparművészeti Múzeum gondozásában több ilyen füzetecske is napvilágot látott. A hagyományos értelemben vett könyvei pedig vagy az utazási irodalomba sorolhatók, vagy pedig a keleti művészetekkel foglalkoznak. (Vay publikációinak listáját lásd a függelékben.)

Könyvszerzőként mindenképpen nagy sikert jelentett számára a tény, hogy első könyvét rögtön három, később négy nyelven is kiadták. Ez a többnyelvűség mindig is jellemző volt rá; angolul, franciául, németül és magyarul is rendszeresen írt. Írásait legtöbbször országonként egy-egy kiadó adta ki (John Murray, E. P. Dutton & Co., Gebrüder Paetel, Franklin Társulat). Érdekes viszont, hogy külföldön csak az úti beszámolóit jelentek meg, művészeti írásai nem.

A gróf a keleti művészetek megszállottja volt. Jól ismerte korának japán, koreai és kínai képzőművészetét éppúgy, mint az elmúlt évszázadok alkotásait. Számunkra szinte felfoghatatlan, hogy csupán néhány távol-keleti utazása alatt milyen jártasságra tett szert e téren. A művészettel foglalkozó könyvek közül kiemelkedik a *Kelet művészete és műízlése* c. kiadvány, melynek előállítási költségeit Apponyi Albert kultuszminiszter 6000 koronával támogatta, de még így is csak hosszas huzavona után jelenhetett meg 1908-ban. A könyvből számos példányt az ország múzeumi és tanintézetei között osztottak szét.³³

A kelet témája meghatározó volt utazási könyveiben is. A korban nagy igény mutatkozott a nyugati világban a varázslatosnak, misztikusnak ható kelet megismerésére. Vay Péter írásai azért jelentettek újdonságot, mert nemcsak az átlagemberek életébe, hanem az évszázadok óta uralkodó császárdinasztiák palotáiba is bepillantást nyújtottak. Mindennek köszönhetően nagy volt a kereslet a szerző ilyen stílusú műveire. Fontos megemlítenünk annak a jelentőségét, hogy Vay olyan eseménysorozatokról (pl. Korea 1910-

es japán annexiója) is rögzített „pillanatfelvételeket”, melyekről csak ritkán olvashatunk korabeli, hiteles, nyugati szemszögű beszámolót.

Kanadával és az Egyesült Államokkal is foglalkozott könyveiben. (Ez utóbbira dolgozatom további fejezeteiben térek ki részletesen.) Valószínűleg 1903-as élményei kapcsán tervezett még egy Ausztráliát és Új-Zélandot bemutató művet is megjelentetni – legalábbis erre enged következtetni az 1910-es német nyelvű kötetében az „1. rész” feltüntetése³⁴ –, erre azonban nem került sor. Szintén hiányoznak afrikai, dél-amerikai és balkáni tapasztalatainak könyv formájába öntött leírásai, de talán úgy gondolhatta, hogy a nagyközönség számára ezek nem lennének elég érdekesítőek.

Vay magyar nyelvű könyveinek jó része gazdagon illusztrált. A gróf gondosan kiválogatott fényképeket és grafikákat jelentetett meg utazásairól, ami megkönnyítette az olvasóknak a távoli tájak, emberek, épületek és szokások elképzelését. Nem mehetünk el szó nélkül Vay gyönyörű akvarelljei mellett sem, melyeket *A keleti féltekén*, illetve *Groß-Britannien jenseits des Ozeans* c. könyveibe beillesztett színes műlapok formájában adott közre. A keleti témájú és ihletésű vízfestékekből sugárzik a főpap ilyen irányú tehetsége, műérzéke. (2. és 3. ábra)

Vay Péter naplói az Országos Levéltárban

1977-ben egy ismeretlen személytől nyolc darab kézírásos könyvecske került a Magyar Országos Levéltárhoz. Az adományozó kiléte nem volt megállapítható. A dokumentumok között három naplót találunk az 1902-es, 1907-es és az 1915-ös esztendőből, valamint öt nagyobb alakú füzetet *Háborús évek I–V.* elnevezéssel. (5. ábra)

(A) A naplók és egyéb iratok általános jellemzői

A naplók angol, francia és német kiadásúak, és leginkább a mostani határidőnaplókhoz hasonlíthatóak. Az angol és a francia füzetben a dátumok mellett megtaláljuk a főbb katolikus ünnepeket, esetenként még az azokhoz tartozó bibliai olvasmányokat is. A sokat utazó misszionárius nyilván azért választotta ezeket a kiadványokat, hogy azok segítségével legyenek utazásai során az ünnepnapok közötti eligazodásban. A német nyelvű kalendáriumban Vay minden dátumhoz odaírta, hogy az a hét mely napjára esett. A legtöbb esetben a nap mellé feljegyezte azt is, hogy aznap melyik településen járt éppen.

Naplóvezetése nem volt folyamatos, de – elsősorban keleti – utazásai során minden nap írt egy-egy bejegyzést. Ritkán jegyezte fel az Európában, különösen Magyarországon töltött napjainak eseményeit, valamint – érthető okokból – a hajóújtjain sem vezette akkurátusan a naplóját. Írásképe változatos, legtöbbször tollal születtek a bejegyzései, szinte csak a vonat- és hajóutak alkalmával írt a kis alakú naplókba ceruzával.

A *Háborús évek* visszaemlékezéseit ezzel szemben A/5-ös, vonalas, a megszokottnál vastagabb füzetekbe lettek jegyezte fel. Itt az egyes oldalakhoz már nem tartoznak napok. Egy-egy új bekezdésben a dátum és helyszín megjelölését követi a napi történések, gondolatok leírása. A füzeteket olvasva az tűnik fel, hogy az 1914–1917 közötti eseményeket valószínűleg a háború vége felé, a korabeli naplói segítségével, visszatekintő jelleggel írta meg. Ezt támasztja alá a füzetek viszonylag egyenletes írásképe. A sok javítás, fogalmazásbeli pontosítás pedig annak a jele lehet, hogy Vay többször átolvasta a füzeteket. Az sem zárható ki, hogy publikálásra szánta őket.

Az 1915. évi napló belső borítójában néhány apró iratot találhatunk, melyek azonban vélhetően inkább 1907-ben keletkezettek. Két japán irat és egy névjegykártya mellett

előadás-, esetleg cikkvázlatok is fennmaradtak. Közülük az egyik Vay oroszországi, míg egy másik a kanadai élményeinek rövid kivonatát tartalmazza. Ez utóbbit a *Canadian Pacific Railway* (CPR) távirati úrlapjára jegyezte fel, kevert magyar, francia és angol nyelven. Itt Kanadát értelemszerűen az Egyesült Államokkal vetette össze, és az amerikai élet jellegzetes vonásait bemutató kifejezéseket – „*A sightseeing. To do it. Business.*” – meg sem próbálta magyarra lefordítani.³⁵ A dokumentumok keletkezése azért tehető 1907-re, mert ebben az évben járt a gróf Japánban, és ekkor utazott igen sokat a CPR vonalain, útját előadásokkal gyakran megszakítva.

Hasonló előadás- és cikkvázlatokat a füzetek speciális, jegyzeteknek fenntartott oldalain rendszeresen olvashatunk. Helyhiány miatt néha egy-egy eseménydús nap beszámolójának a végét is ide írta a gróf. Különösen érdekes az 1907-es naplónak egy oldala, melyen az egyébként igen tehetségesen festő Vay a „*Rocky Mountains*”-ról, azaz a Sziklás-hegységről készített egy vázlatos ceruzarajzot. Ez alapján készülhetett el az *Amerikai naplókivonatokban* is megjelent illusztráció a hegyvonulatról.³⁶ (8. és 9. ábra)

(B) A naplóból levonható következtetések

A naplóból és visszaemlékezésekből kirajzolódik Vay Péter szerteágazó tevékenysége és sokszínű egyénisége. Szinte mindig valamilyen küldetésen, misszión volt, és emellett nagyon sokat is dolgozott, hosszú órákat töltött például írással. Mind szülőhazájában, mind pedig a világ távoli tájain folyamatosan és fáradhatatlanul ügyködött valamilyen szociális, karitatív tevékenységen, legyen az árvaház, missziós ház, templom építése, vagy éppen tengeri lelkipásztori szolgálat létesítése.

A főpap mély hite is megjelenik a naplókban. Sokat írt az általa celebrált szentmiséről, a lelkipásztorkodásról és arról is, hogy amikor csak tehetette, minden nap meglátogatott egy templomot. Hosszú sétái alkalmával valószínűleg nem egyszer imádkozott vagy elmélkedett. A főpapokról tisztelettel szólt, de hibáikat sem felejtette el megemlíteni. A világháború borzalmai miatt újra vallásossá váló emberekről pedig a következő keserűes megjegyzést tette: „*A templomok telve. E tekintetben a háború hatása előnyös.*”³⁷

Vay Péter kifejezetten társasági ember volt, mindig leírta, hogy tett-e szert új ismeretségekre, vagy találkozott-e régebbi ismerőseivel. Mivel mindenhol, de különösen az illusztrisabb körökben igen szívesen látták, ezért gyakran kellett bizonyítania jártasságát a legkülönbébb témákban. A társaság mellett tehát a jó társalgást is fontosnak tartotta. Amikor például 1907-ben a Kronprinz Wilhelm fedélzetén „*kereskedő elemek*”, diplomaták és általa jól ismert amerikai milliomosok gyermekeinek társaságában az Egyesült Államokba utazott, a kellemes társalgás hiánya miatt komolyan ki is fakadt: „*Új ösmeretséget nem csináltam. Érdektelenebb, common place-ebb társaságot ritkán láttam.*”³⁸

A sokat utazó misszionárius nem volt nagyigényű, de – elsősorban neveltetése miatt – a kényelmet, a civilizáció nyújtotta előnyöket nem vetette meg, azokat sosem utasította el. Bár egyébként nyitott volt az újabb társadalmi fölfogásokra, és nagy szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot, arisztokrata és katolikus főpapi mivoltából kifolyólag az abszolút egyenlőséget, a társadalmi rangok teljes hiányát nem tartotta jónak. Ezt a véleményét pedig nem rejtette véka alá: „*Schweizban utazni penitentia. Rossz vasúti kocsik. (...) Mindenki maga cipeli táskáit. Mindenki egyforma. Itt nincsen se szolga, se paraszt – úr pedig még kevésbé. A moderne civilisatio egy nemzetet se tett ennyire tönkre mint a schweizit.*”³⁹ A gróf ezen soraiból némi humort, iróniát is kiérezhetünk. Ez nem volt egyedi eset, a naplókban néhol elszórt egy-egy derűs megjegyzést. (Például az 1914-ben államtitkárként

tevékenykedő Klebelsberg Kunót így jellemezte: „*Gyors felfogású, törekvő fiatalember, kit általánosan Strebersbergnek neveznek.*”)⁴⁰ (7. ábra)

A naplók tanulmányozása közben nyilvánvalóvá válik Vay műértése és a műgyűjtés iránti lelkesedése. Néha maga is festett, de a képzőművészetek mellett az irodalom és a zene is foglalkoztatta. Kritikus szemmel tekintett a műalkotásokra, az értékes darabokat jó érzékkel választotta ki. Érdeklődésének középpontjában kapott emellett helyet a diplomácia, a nemzetközi politika is. E téren igyekezett mindig naprakész lenni, továbbá folyamatosan informálódott több ország, köztük az Egyesült Államok belügyeiről is.

Abban a sajátos helyzetben volt, hogy a számunkra már történelemmé vált korabeli nagypolitika szereplőit szinte mind személyesen ismerte, tudomása volt az esetleg döntéseiket is befolyásoló belső tulajdonságaikról, motivációikról. Így például II. Vilmos császár unokatestvérével, Ernő Lajos hesseni nagyherceggel annak válásáról, míg II. Miklós orosz cárral az orosz–japán háborút megelőző békés időszak fontosságáról beszélgetett el hosszasan.⁴¹ Régi ismeretségben állt gróf Forgách Jánossal is, akit a világháborús füzetekben „*jelen világfelfordulás közvetett okozója*”-nak nevezett. Bár szerinte előbb-utóbb „*a nemzetek összetűztek volna, (...) az 1914. júliusban Szerbiának elküldött ultimátum sértő szövegét, melyre felelet csak hadüzenet lehetett, az egykor Belgrádban kudarcot vallott követünk, Forgách sugalmazta.*” Vay úgy látta, hogy a politikus sorai a világháború kirobbanásában alapvető szerepet játszottak, majd meg is jegyezte: „*Alig hihető, hogy nagy eseményeknek milyen kicsi okaik vannak.*”⁴² Apponyi Albert grófot is többször kritizálta politikai szűklátókörűsége miatt.⁴³

Habár a nyolc füzetből sok érdekes dologba nyerhetünk betekintést, Amerikáról csak az 1907-es naplóban olvashatunk. Vay rövid ottlétének leírása viszont arról tanúskodik, hogy addigra az Újvilág viszonyait már behatóan ismerte, annak keleti partja mentén a társasági élet kedvelt tagjaként otthonosan mozgott. A Fifth Avenue milliomosai épp oly gyakran hívták meg a főpapot, mint egyházi méltóságok, vagy éppen a kor jellemző társaságai, a „*club*”-ok. Egy-egy ilyen látogatás alkalmával Vay mindig följegyezte a vendéglátó házának stílusát, személyzetének kedvességét, a társalgás minőségét, a jelenlévők jellemét. (6. ábra) A régi ismerősökre mindig emlékezett, a városképekben, különösen New York épületeiben bekövetkezett változásokról is írt, azok rögtön feltűntek neki. Az összejegyzetek mellett persze sokat dolgozott írásain, melyek közül több meg is jelent egyes amerikai folyóiratokban.

A naplók tanulmányozása után elmondható, hogy Vay Péter az Egyesült Államokra, ahol az 1907-es évben elsősorban könyvkiadással kapcsolatos ügyletek miatt, átutazóban fordult meg, tevékenysége szerves részeként, sőt egyfajta otthonként tekintett. Csodálata sosem volt egyoldalú vagy vak, illetve csak megalapozottan fogalmazott meg kritikát.

Vay Péter fennmaradt levelezése a Széchényi Könyvtárban

Gróf Vay Péter feltehetőleg igen terjedelmes levelezéséből csupán néhány tucat maradt fenn számunkra, legnagyobb részben az Országos Széchényi Könyvtárban, mégpedig különböző, többek között családi fondokban. E küldemények különféle években, változatos hangnemben, Magyarországon, illetve a világ távoli pontjain íródtak. Találunk közöttük bensőséges magánleveleket és hivatalos küldeményeket, de névjegykártyára firkantott meghívókat is.

A baráti jellegű levelekből Vay lelkesedéssel teli ifjú éveit követhetjük nyomon. Ezekre jellemző, hogy még seminarista korában is kereste az alkalmakat, hogy találkozhasson

barátaival. Az ő társaságukból alakult ki később a Műbarátok Köre. A levelestári iratokból kiderül, hogy Vay többek között Justh Zsigmonddal, Pekár Gyulával és Benczúr Gyulával is igen jó kapcsolatot alakított ki. A gróf emellett rokonaival is levelezésben állt, egyikükkel hosszas levélváltásban intézte a gyóni birtokok adásvételi ügyleteit. (A levelek listáját lásd a függelékben.)

Az iratok tanulmányozása közben Vay amerikai tevékenységéről és „ars poeticájáról” is olvashatunk. A következőket például azelőtt írta a főpap Gyulai Pálhoz, a *Budapesti szemle* szerkesztőjéhez, mielőtt megkezdte volna a kivándorlóhajókon a későbbiekben oly fontossá váló tevékenységét: „*Én 26-ikán kísérem a kivándorlókat Amerikába. És ott-létem az ottani elszakadt földiknek fogok hitszónoklatokat és előadásokat tartani.*” (Az *Amerikai naplókivonatokban* egy ilyen útról is részletesen olvashatunk.) Gyulai Pálnak ezen felül azt is kifejtette, hogy koreai naplótöredékeinek megjelentetése egyrészt a Mandzsúria és Korea feletti befolyásért folyó orosz–japán konfliktus miatt megnövekedett érdeklődés, másrészt a „*helyszínen és a pillanat hatása alatt*” született sorok hitelessége miatt indokolt.⁴⁴

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályvezetőjével, K. Lippich Elekkel is szoros munkakapcsolatban állt a gróf, aki 1906-ban azzal szembesült, hogy a kivándorlók helyzetének javításáért Magyarországon szinte semmit sem tud tenni, mert – nyugat-európai tapasztalataival ellentétben – idehaza folyton akadályokba ütközött.⁴⁵ Ez irányú aggodalmait osztotta többek között meg a minisztériumi tisztviselővel. Levélváltásuk egy másik, különösen érdekes darabja 1907-ben, Tokióban született. Ebben a főpap, mielőtt a tárgyra tért volna, az általa nemrég meglátogatott amerikai magyarok spirituális gondozásra való igényét és fogékonyságát részletezte, de kitért arra is, hogy a japán közönség milyen élvezettel és érdeklődéssel hallgatja előadásait, prédikációit. A levél megírásának fő indoka mégis az volt, hogy a grófnak lehetősége nyílt értékes japán műkincsek kifejezetten jutányos áron való megvásárlására. A szenvedélyes műgyűjtő meg volt győződve arról, hogy Magyarországnak szüksége van egy igényes, változatos és átfogó keleti gyűjteményre, melyet minél hamarabb meg kell alapozni, annál is inkább, mivel a modernizáció veszélyezteti a hagyományos japán művészetet. Így még a beleegyező válasz megérkezése előtt, jórészt az írói hírnevére bízott hitelekkel, nekilátott a műkincsvásárlásnak.⁴⁶

A válasz valószínűleg sosem jutott el a gróf kezébe, mert azt Tokióból visszaküldték K. Lippich Eleknek, ugyanis addigra a címzett már elköltözött. Ebben Lippich arról tájékoztatja a gróft, hogy Apponyi miniszter beleegyezett a japán gyűjtemény finanszírozásába, csak arra kérte őt, hogy ne vállaljon új kötelezettségeket, ti. Apponyinak Vay „*amerikai missziója tekintetében (...) tervei vannak*”. A miniszter tehát tisztában volt vele, hogy a főpap utazásai során hajlamos spontán döntéseket hozni. Lippich emellett még borúlátását fejezte ki mind az amerikai, mind a honi magyarsággal kapcsolatban is.⁴⁷

Jelen tanulmány tárgyához leginkább az a levél kapcsolódik, amelyet Vay Péter *A keleti féltekén* c. könyvéhez mellékelve küldött Pekár Gyula volt országgyűlési képviselőnek 1919-ben. A gróf ebben összefoglalta, mi az ő műveinek a jelentősége a többi, utazási irodalomhoz sorolható alkotás között, és külön kitért arra is, miért nyújtanak egyedi nézőpontot Amerikát bemutató írásai. Vay szerint „*érdekkel bírhat a nagyközönség előtt egy olyan álláspont, mely a legközvetlenebb közelről látja a világ eseményinek folyását. – Gyermekkori barátság és az angol udvarhozi rokonság felette megkönnyítették, hogy a gyarmatok és a tengeren túli viszonyokat ne csak láthassam, de azokba bele is élhessem magam. Ausztráliában, Jap(ánban) és Kínában közel 3 évet töltöttem és Amerikában 14. fordultam meg.*”⁴⁸ A szerző tehát azt a –kapcsolatrendszere által és hosszas ottléte alatt

kialakult – egyedi perspektívát emelte ki mind a keleti, mind az amerikai úti beszámolóival kapcsolatban, mely által az adott ország társadalmának nem csak szemlélője, de aktív részese is lett.

Vay leveleiből összességében a kötelesség- és hivatástudat, mély hit és hazaszeretet sugárzik. A naplókhoz hasonlóan az is kiolvasható belőlük, hogy a gróf egy percre sem nyugodott, mindig nagy lelkesedéssel készült következő útjára, küldetésére, újabb és újabb kihívásokat találva magának. Szellemének szikrázása épp oly eleven és csillogó volt húszas éveiben, mint idősebb korában. A világ minden pontjára, különösen a keleti féltekére és az Újvilágba nagyon szeretett utazni. Legbelül azonban mindig hiányzott neki baráti köre és az otthon békés hangulata, hiszen csak ritkán látogatott szülőhazájába.

VAY PÉTER AMERIKÁT FELDOLGOZÓ ÍRÁSAI

Gróf Vay Péter számos amerikai útja során – mint egyébként utazásai alkalmával mindig – élményeiről folyamatosan írt cikkeket, emellett naplót is vezetett. Írásait két könyvben összegezte, az angol nyelven íródott és németül is kiadott *The Inner Life of the United States (Az Egyesült Államok belső élete)*, valamint a magyar nyelvű *Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltöredékek* c. művekben.⁴⁹ A gróf úti beszámolói közül elsősorban e két alkotással szeretnék foglalkozni, hiszen már önmagukban is sokat mondanak a kor Amerikájáról, a szerző világlátásáról és az akkori magyar viszonyokat beárnyékoló kivándorlás problémájáról, ráadásul ezeket összehasonlítva igen érdekes következtetésekre juthatunk.

A művek kapcsán számtalan kérdés merül fel. Vajon utazásai során milyen benyomást tett Amerika a diplomatára? Változott-e, árnyaltabb lett-e idővel az Újvilágról alkotott képe? Mivel magyarázhatóak az angol és a magyar könyvek között meglévő hasonlóságok és szembeötlő különbségek? Milyen fogadtatásban részesült a jórészt protestáns, feudális előjogok nélküli társadalomban, a bevándorlók százezreivel gyarapodó Egyesült Államokban a katolikus, magyar, arisztokrata Vay Péter? Hogyan viszonyul a főpap az „amerikai álomhoz”, az önmegvalósításra, sikerre, pénzre éhes társadalomhoz? Milyennek látja egy szinte egész addigi életében úton levő világutazó a korabeli Amerika politikai berendezkedését, gazdaságát, infrastruktúráját?

E kérdések vizsgálata mellett néhány, az írásokban különös hangsúllyal megjelenő kérdéssel is foglalkozom. Megjegyzendő, hogy Vay Péternek hazai és nemzetközi folyóiratokban is jelentek meg az Egyesült Államokban szerzett élmények egy-egy aspektusát körüljáró szemelvényei. Mivel Vay könyveiben és egyéb írásaiban előszeretettel „hasznosította újra” az ilyen publikációit, ezeket külön nem tárgyalom. Kitekintésképpen viszont szólnék utolsónak, Amerikáról írt tanulmányairól, melyekben a világháború előtti tapasztalatait a háború utáni helyzet szemszögéből írta le a gróf.

Az alkotások kontextusba helyezése

Vay Péter Amerikát középpontba helyező írásai nem csak utazásainak konkrét élményeit mutatják be, hanem részletesen foglalkoznak az ott tapasztalt mentalitással, munkaetikával, az oktatás és a munka viszonyaival, az ipar és mezőgazdaság fejlesztésével, valamint az irodalommal és képzőművészetekkel is. Mégis, az alkotásokat elsősorban útleírásként határozhatjuk meg, ezáltal az ún. utazási irodalomba sorolhatjuk őket. E „műfaj” pontos

definíciója, de még terminológiája sem tisztázott igazán; mind nemzetközi, mind hazai szinten különböző módon definiálják, és más-más elnevezéseket is alkalmaznak az efféle írásokra.⁵⁰ Az ilyen típusú művekkel is foglalkozó utazástörténet nemzetközi szinten csak nemrég került önálló kutatási területként elfogadásra, Magyarországon pedig, különösen az Egyesült Államok kapcsán, csak a rendszerváltás után kezdődhetett meg e területen az érdemi munka.⁵¹

Amerikáról az első magyar nyelvű útleírást Bölöni Farkas Sándor adta 1834-ben, akinek *Utazás Észak Amerikában* c. könyvét igen nagy visszhang kísérte a reformkorban, mivel a fiatal állam belső viszonyai, elsősorban politikai berendezkedése iránt sokan érdeklődtek. Az elkövetkezendő években többen követték példáját, és papírra vetették mindazt, amit Amerikában tapasztaltak (pl. Haraszthy Ágoston, Nendtvich Károly, Rosti Pál). A szabadságharc utáni években a Kossuthtal együtt emigráltak tollából sajátos szemszögű amerikai útleírások is születtek (pl. Dancs Lajos, László Károly). A magyar nyelvű amerikai utazási irodalom a dualizmus korában, azon belül is az 1880–1914 közötti időszakban élte első virágkorát. Ebben az időszakban úti beszámolók tucatjai születtek, de a szerzők között nagy különbségeket találunk társadalmi és anyagi helyzetük, nyelvtudásuk, világlátottságuk, valamint utazásuk céljának és időtartamának tekintetében is. A fentiek alapján Glant Tibor 10 csoportba osztotta a korban megjelent műveket, melyből háromba Vay Péter, illetve alkotásait is besorolhatjuk.⁵²

Vay Pétert érthető okokból elsősorban vatikáni diplomataként, valamint egyházi, missziós szerzőként tartják számon, hiszen többek között e tevékenysége szólította Amerikába, de keresztény, katolikus identitása is fontos szerepet kap alkotásaiban. Hozzá hasonló szerző volt Raffay Sándor, aki evangélikus püspökként szemlélte az Egyesült Államokat, és ott meglepetésére igen vallásos közeggel találkozott. A gróf az arisztokrata utazók sorába (Széchenyi Béla, Széchenyi Imre, Károlyi Mihály) is beleillik. (Érdekes módon egyébként a demokratikus köztársaságban mindig figyelemreméltónak találták feudális eredetű címeit.)⁵³ Vayt emellett állami küldöttnek is tekinthetjük, hiszen – mint azt korábban, levelezése alapján láthattuk – Apponyi kultuszminiszter megbízásából a kivándorlók mindennapi viszonyainak feltérképezésén is dolgozott a tengerentúlon.

Hosszú amerikai tartózkodásai és missziós körútjai miatt azonban akár az „amerikás bennfentesek” vagy a világutazók csoportjába is besorolhatjuk a grófot. Kiváló nyelvtudásának és huzamosabb idejű ott-tartózkodásainak köszönhetően számtalan ismeretséget kötött és egészen jelentős népszerűsége is szert tett Amerikában, világkörűli útjai pedig – bár azok konkrét összehasonlítási alapként nem jelennek meg a könyvekben – tapasztalt utazóvá tették. Vay azokhoz a szerzőkhöz is besorolható, akik konkrét felkérésekkel, sőt szerződésekkel érkeztek az Újvilágba, hogy élményeiket kiadók, folyóiratok számára leírják.⁵⁴ A fent említettek miatt viszont a gróf esete azért számít különlegesnek, mert egyszerre többfajta munkát is végzett, és nem turisztikai, pihenő célja volt útjainak – ezzel szemben talán csak a gyakori múzeumlátogatásait hozhatnánk ellenpéldaként.⁵⁵

Fontos megjegyezni, hogy Vay Péter amerikai könyvei a világháború előtti, „boldog békeidőként” elhíresült korban keletkeztek, amely ugyan nem volt problémáktól mentes időszak, de az első világháború borzalmai után joggal kelthetett az emberekben nosztalgiát. Az 1863-ban született grófnak az Osztrák–Magyar Monarchia politikai berendezkedése, a dualizmus viszonyai minden bizonnyal természetesnek tűntek, mint ahogy a századfordulóra már az Egyesült Államok is túljutott a pusztító polgárháború következményein. A már enyhén labilis dualista berendezkedésű Magyarország, illetve az „aranyozott kor” és a „progresszív

éra” határán lévő Egyesült Államok egyik legégetőbb társadalmi problémája a (két állam közötti) népmozgás volt, amit itthon kivándorlásként, míg ott bevándorlásként igyekeztek korlátok közé szorítani.⁵⁶ E jelenség adta ugyanis a legtöbb esetben Vay utazásainak apropóját és missziós tevékenységének elsődleges értelmét. A magyar nyelvű amerikai utazási irodalom virágkora – illetve a tömeges kivándorlás időszaka is – végül az I. világháború kitörésével zárult le.

Az amerikai könyvek összehasonlítása

Vay Péter 1908-ban megjelent angol és 1910-ben napvilágot látott magyar könyve között már első ránézésre több különbséget is felfedezhetünk, persze azzal együtt, hogy a témaválasztás és az azonos szerző miatt az alkotások értelemszerűen hasonlítanak. Rögtön látszik, hogy az ábrák nélküli angol nyelvű könyv jóval nagyobb terjedelmű (450 oldalas – szemben a magyar könyv 300 oldalával), annak ellenére, hogy az *Amerikai naplókivonatok* igen gazdagon illusztrált kiadvány. Emiatt nyilvánvaló, ami a könyvek rövid tanulmányozása után be is bizonyosodik, hogy nem fordításról, hanem két különálló műről van szó.

Érdekes néhány szót ejteni a könyvek nyelvezetéről. Glant Tibor szerint az *Amerikai naplókivonatok* – a többi dualizmus-kori arisztokrata utazó írásaihoz hasonlóan – nehezen olvasható.⁵⁷ A mű tényleg nem tartozik a legolvasmányosabbak közé, viszont ez sok esetben a naplóbeli szövegek átvételének, valamint a Vay által kedvelt szabatos fogalmazásmódnak köszönhető. A mai olvasónak zavaró lehet még, hogy a mű régies helyesírású, illetve hogy egyes kifejezések, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek használata az elmúlt száz évben megváltozott vagy megszűnt.⁵⁸ Ezzel szemben az angol nyelvű könyv kifejezetten olvasmányos, a választékos kifejezésmód és a komplex mondatok itt nem lassítják az olvasás tempóját, mint ahogy a megváltozott nyelvtani struktúra vagy helyesírás sem okoz problémát. Mindez annak is köszönhető, hogy a múlt századfordulóra az angol nyelv – a magyarral ellentétben – már kifejezetten a maihoz hasonlóra forrt ki magát.⁵⁹

A két alkotás közül az *Inner Life...* strukturáltabb, és kerek egészet alkot a magyar mű töredezett, szemelvényes szerkesztésmódjával szemben, de például mindkét esetben olvashatunk ismétlődő gondolatmeneteket. A fejezetek felépítése általánosan ugyanarra a Vay által igencsak kedvelt sémára épül, miszerint a szerző a megfigyeléseit, véleményét, az általános igazságokat és statisztikai adatokat személyes élményeire fűzi fel. Így sok szakasz egy-egy naplótöredékkal indul (például egy vonatútról), majd erről általánosabb témák felé kalandozunk (táj, a földek megművelése, infrastruktúra), végül egyfajta keretes lezárásként újból egy naplórészlet következik (az utazás vége, megérkezés). Megemlíthető még, hogy bár a naplóknál ritkábban és visszafogottabban, de mindkét könyvben megjelenik a humor.

Vay az 1910-es, magyar műben többször is hivatkozik a két évvel korábbi angol nyelvű alkotásra, jelezve, hogy egyes témákat azért nem taglal részletesen, mert korábbi munkájában már részletesen kifejtette azokat.⁶⁰ A hivatkozásokból, a nyelvválasztásból és a könyvek általános olvasatából az következik, hogy az idegen nyelvű művet a nemzetközi közönségnek szánta, és inkább a tanulmányjellegre törekedett, míg a magyar alkotás egyértelműen a hazai olvasóknak szólt, különös tekintettel a kivándorlást fontolgatókra. Már a két előszó összevetése is ezt támasztja alá. Az *Inner Life...* megírásakor Vay az Egyesült Államok jellegzetességeinek, az ottani emberek mentalitásának bemutatását tűzte ki céljául, ezzel szemben az *Amerikai naplókivonatok* kiadásával honfitársait akarta a hazához „szorosabban láncolni”, hitükhöz közelebb hozni.⁶¹ Az ebből fakadó kettősség néhol az alkotások olvasása során is felszínre tör. Megjegyzendő viszont, hogy Vay mindkét

előszóban szabadkozik, miszerint csak benyomásait vetette papírra, az általa fontosnak vélt területeket taglalta és nem szándékozott részletes monográfiát írni, így az olvasó is ekként ítélje meg az alkotást.

A fenti megállapításoknak megfelelően Vay az angol könyvben az Amerikába történő bevándorlást, az oktatási rendszert, az ipart és a mezőgazdaságot, illetve az irodalmat részletesebben, a külföldiek számára érthető módon mutatja be, míg a magyar olvasónak szánt alkotásban olyan új témák is megjelennek, mint az Egyesült Államok történelmének áttekintése, a kinti magyarok életének és munkakörülményeinek leírása, valamint a kivándorlók napokig tartó átvizsgálásának, esetleg hazatoloncolásának részletezése. Szintén a magyar műben kap hangsúlyosabb szerepet a ki- és visszavándorló-hajókon tapasztalt viszonyok taglalása, valamint az emigránsok lelki gondozásának sürgetése is. Az *Amerikai naplókivonat*okban ezen felül még egy hosszas, kanadai beszámolót is olvashatunk, amelyet Vay angolul nem publikált.⁶² Ezzel szemben az *Inner Life...* munkájában külön fejezetet szán a vallási közeg és a feketék helyzetének bemutatására, sőt Theodore Roosevelt elnöknel tett látogatásáról is szól. Mindkét műben közel azonos terjedelemben jelenik meg viszont a képzőművészetek, New York, Chicago, a munka erejének és hatalmának, valamint Roosevelt elnöki beiktatásának témája.

Vay azt akarta, hogy az *Amerikai naplókivonat*ok olvasásával egy átlagos magyar ember reális képet tudjon alkotni arról, hogy esetleges kivándorlása esetén milyen körülményekre számíthat a hajóúton, a határellenőrzéskor, a munkavállalás, letelepedés során. Emiatt érthető, hogy e műből hiányzik néhány, a közembernek talán kevésbé érdekes részlet, míg az 1908-as alkotásban jóval több szó esik például az amerikai innováció és megfeszített munka eredményeiről. Ezáltal viszont az angol könyv gyakran lelkendező hangneme a magyar műben néhol enyhén cinikus hangvételbe csap át. (Az *Amerikai naplókivonat*ok várt társadalmi hatása viszont nem lehetett túl jelentős, hiszen a jelenlegi könyvtári fellelhetőségéből arra következtethetünk, hogy a kiadvány nem terjedt el igazán széles körben.) Mindezek mellett fontos megjegyezni, hogy a tanulmányokban megjelenített vélemények alapvetően összhangban vannak, csak azok megvilágítása más kissé, illetve a hangsúlyok különböznek.

Vay Péter Amerika-képe és ottani tevékenysége

A gróf könyvei, mint láthattuk, hangvételükben, stílusukban nem teljesen egységesek, és ez igaz az egyéb amerikai témájú publikációira is. Az írásokból mégis kirajzolódik Vay általános véleménye az Egyesült Államok társadalmi, gazdasági és politikai viszonyairól, amelyet nagyban meghatároznak a tengerentúlon töltött hosszú hónapok, évek élményei. Amerika-képe éppen ezek miatt árnyalt és kifejezetten átfogó. Néhány esetben pedig különösen egyedi nézőpontot nyújt – ilyen a felekezeti viszonyoknak vagy a kivándorlók megfelelő lelki támogatásának kérdése –, melyért az óceánon innen és túl is éveken át szívvel-lélekkel küzdött.

(A) Általános vélemények, tapasztalatok

Vay Péter Amerika-képének sarokköve az új világrész sajátos munkafelfogása. Eszerint az Egyesült Államokban a munka nem „iga” vagy robot, hanem mindenki lételeme, hiszen „a tétlenség megszűnt csábítással bírni”. A munkáért pedig fizetség, pénz jár, amelyért mindenki folyamatosan küzd. A gróf szerint ez áll a kinti felfogás középpontjában, így ő maga is ebből a szemszögből vizsgálja a társadalmat és a gazdaságot. Leírja például, hogy a

munka az egész életet beszövi, mindenhol meghatározó a „busyness”, a sürgés-forgás, az állandó tevékenykedés. Nincs ez másképp még a szabadidő esetében sem. A gróf szembe is állítja a mediterrán édes semmittevést („*dolce far niente*”) az aktívan pihenő, szinte nyughatatlan amerikaiak életmódjával.⁶³

Nem csak a vállalatok, de a munkavállalók között is hihetetlen erős versenyről számol be Vay, amely talán máig sem állt le a tengerentúlon. A versengés miatt minden aszerint árazódik be, hogy az az adott egyén vagy cég számára mekkora pénzben kifejezhető hasznot jelent. Az időhöz is anyagiassan viszonyulnak az Újvilágban, aminek köszönhetően általános a sietség, a feszített munkatempó. A nyilvános könyvtárakban sokan autodidakta módon tanulnak, hogy az egyre jobban kiéleződő versenyben helytállhassanak. Mindenkit a pénz, a meggazdagodás hajt, amely nem irreális cél, hiszen kemény munkával talán sehol a világon nem lehet olyan magasra emelkedni, mint Amerikában. A gróf megemlíti az ismeretségi körébe tartozó vállalatvezetőket, akik éjt nappallá téve dolgoznak azután is, hogy kitartásukkal egyszerű munkásból, bevándorlóból milliommósok lettek. A velük folytatott bensőséges beszélgetések világossá tették a főpap számára, hogy a dollárkötegek lelki vigaszt és megnyugvást nem hoznak birtoklóiknak, aggodalmakat azonban annál inkább. Arra az örökérvényű következtetésre jut tehát írásaiban, hogy a pénz és az „amerikai álom” hajszolása ugyan hatásos motivációs eszköz, de semmiképp sem lehet a boldogság forrása.⁶⁴

Vay amerikai tartózkodása során több gyárat, gazdálkodó telepet személyesen felkeresett. Ezzel kapcsolatban az európaihoz képest jóval magasabb termelékenység jelentőségét emeli ki, amely a kedvező természetráji adottságok mellett virágzó gazdasághoz vezet. A hatékony mezőgazdasági és ipari termelést az előrehaladott gépesítésnek, a gondosan megszervezett munkamegosztásnak, a villamosság alkalmazásának és a futószalaghoz hasonló technikai vívmányok bevezetésének tulajdonítja. Elismeréssel, sőt elragadtatással szól például Chicago híres húsfeldolgozó üzeméről (*Armour and Company – 14. ábra*), melynek óramű precizitású működése és termelési kapacitása valóban futurisztikusnak tűnhetett a főpap számára. Sajnos negatív tapasztalatokat is gyűjtött gyárlátogató útjai során, különösen Pennsylvania nehézipari vidékein, ahol a kohókban embertelen körülmények között robotoltak munkások ezrei. Mivel a munkaerőből a folyamatosan érkező bevándorlók miatt túlkínálat volt, a dolgozók védelmére egyáltalán nem figyeltek, az üzemi balesetek mindennaposak voltak. A gróf leírja, hogy a kivándorló magyarok legnagyobb része a nyelvtudás hiánya miatt ilyen körülmények között „*a legterhesebb napszámot kénytelen robotolni*”. Érthető és jogos a kifakadása: „*Az állapot vérlázító. (...) olyan rettenetes, mint volt a rabszolgaság eltörlése előtt.*”⁶⁵

Missziója keretében Vay éppen az ehhez hasonló üzemek köré épült, zömében kivándorlók lakta munkásnegyedekbe látogatott el leggyakrabban. Az akár nyomortanyáknak is nevezhető városrészekben azt tapasztalta, hogy munkások tucatjai ablaktalan, levegőtlen helyiségekben éjszakáznak a kíméletlen műszak után, keresetüket pedig elisszák, elkártyázzák. Az útleírást olvasva mi is hasonló véleményt alkothatunk, mint a főpap: „*Még csak alig van bátorságunk elítélni őket.*” Persze nagyon sokan voltak azok a kivándorlók is, akik a magas árszínvonal ellenére előrelátóan osztották be fizetésüket, családjukkal házat vettek és gyökeret vertek az Újvilágban. Ők mindig szívesen látták Vayt, amikor szerény, mégis ízléses otthonaikba látogatott, de nehézségeikről sosem voltak hajlandóak beszélni, viszont legapróbb sikereiket is vígan újságolták.⁶⁶

A könyvekben szó esik az amerikai irodalomról és képzőművészetekről, melyek kapcsán Vay szembehelyezkedik azzal az állásponttal, miszerint az Egyesült Államok nem

rendelkezik fejlett önálló kultúrával. A klasszikus, európai műveltségű arisztokrata ugyanis kereste és meg is találta az Újvilág művészetének kiváló alkotóit és gyűjteményeit, irodalmának legszebb műveit, melyeket az alkotásaiban részletesen bemutat.⁶⁷ A beszámolók érintik emellett a formálódóban lévő oktatási rendszert is. A főpap kiemeli az egyházi iskolák magas színvonalát, az intézmények egymásra épülését és specializációját. Jónak tartja, hogy a tehetséges tanulók igen magasra vihetik, viszont a klasszikus műveltség elhanyagolása miatt nem találja ideálisnak a legtöbb iskola célirányos, gyakorlati képzési struktúráját. Felismeri továbbá a közoktatás szerepét az asszimilációban is, hiszen az amerikai környezetben szocializálódott gyermekek új otthonukhoz kötődnek, szüleik hazájába már nem vágyódnak.⁶⁸

A gróf a tipikus amerikaiáról szóló soraiban is általánosításokba bocsátkozik. Egy „yankee” szerint akár az utcán is felismerhető. Benne az Amerikába vándorló népek jó tulajdonságai (germán szorgalom, brit szívósság) egyesülnek, elsősorban az erély, a küzdeni akarás jellemzi őt; hazafias érzületű, vendégszerető, ráadásul *„nem elégszik meg látogatásunkat kellemessé tenni, de óhajtja, hogy az haszonnal is járjon.”*⁶⁹ Az amerikai nő *„a férfinak minden tekintetben társa”*, egyenjogú partnere. Vay kiemeli, hogy a nemek egyenlősége sokkal inkább a megfelelő munkamegosztásban áll, mintsem abban, hogy a nők és férfiak ugyanazt a munkát végeznék. Jól megfér egymás mellett a férfi kenyérkereső szerepe és a nők társasági, háztartásvezetői, intellektuális tevékenysége.⁷⁰

Az Egyesült Államok sajátos, demokratikus berendezkedését – az európai államformákhoz hasonlóan – Vay Péter adotttnak veszi, a gyökeres változtatások lehetőségét nem veti föl. Az amerikai társadalom legfőbb elvének számító egyenlőség önmagában nem zavarja, viszont többször is rávilágít, hogy az első telepesek leszármazottai, a vagyonosak és a hatalmat gyakorlók vezetésével egyfajta – még ha nem is hivatalos – társadalmi hierarchia kialakult a tengerentúlon is. Az állam működését illetően pozitívként említi, hogy az alkotmány *„nem lévén sem részletes, sem túlságosan körülírt, a fejlődés megszakítások nélkül alakulhat.”* Jónak tartja a szövetségi kormányok részleges szuverenitását a túlzott centralizációval szemben. Különösen kedveli Washington, *„az organisatio e gépies tökélyét”*, ahol az államigazgatás és diplomácia szervei egy helyen találhatók. A választójogi törvénnyel viszont a cenzus teljes hiánya, a gyakori választások, a mind a mai napig fennálló elektori rendszer és a mindennapos visszaélések (például szavazatvásárlás) miatt nem ért egyet. Összességében úgy látja, hogy a politikai berendezkedés az amerikai sajátosságokkal nagyjából összhangban, megfelelően működik, habár szerint egy *„nagy hátránya van a rendszernek, tudniillik a politikai élet, a nemzeti erély és értelmiség egy részét merő pártoskodásra fecsérli.”*⁷¹

Az 1898-as spanyol–amerikai háborúban az Egyesült Államok fennhatóságot szerzett Kuba, Puerto Rico, Guam és a Fülöp-szigetek felett. Vay a missziós útjai előtt nem sokkal lezajlott eseményeket amerikai szemszögből indokoltak tartja, hiszen *„vox populi suprema lex, a nemzet hódító politikát követel.”*⁷² Megállapítja, hogy *„nagy hatalom gyarmatok nélkül nem lehet el”*, és azt is felismeri, hogy az Egyesült Államok egy elkövetkezendő balkáni, illetve európai konfliktusban aktív szerepet vállal majd.⁷³ Az Egyesült Államok gyarmatosítási módszereivel viszont nem tud egyetérteni, mivel azok teljesen megzavarják a helyi viszonyokat. 1903-as Fülöp-szigeteki látogatásán azt figyelte meg, hogy a helyiek számára a gyarmaton dolgozó amerikai tisztviselők által mutatott *„fesztelenség (...) visszatetsző (...), az asztalra nyújtott lábak csodálkozást keltenek.”* Szerinte a gyarmati hivatalnokoknak faragatlanságuk helyett magas közérkölcscről kellene tanúbizonyságot tenniük, míg a

gyarmatosítás alapját – brit vagy holland példára – az érdekközösség kell, hogy szolgáltassa.⁷⁴

Vay Péter tehát, mint az látható, minden kérdésben saját tapasztalatokat és véleményt oszt meg műveiben az olvasókkal. Az utazási irodalom értelemszerű korlátain belül kifejezett objektivitásra törekszik, emellett kerüli a szélsőséges megnyilvánulásokat. Írásaiban gyakran tér vissza a gondolat, miszerint az *„Egyesült Államok lakói kétségkívül a világ legszorgalmasabb, legerélyesebb, legfáradhatatlanabb és leggazdagabb emberei”*, de mindig nyitva hagyja a kérdést, hogy vajon ők-e a legboldogabbak.⁷⁵

(B) Theodore Roosevelt méltatása

Talán egy személy sem volt az Újvilágban akkora hatással Vay Péterre, mint Theodore „Teddy” Roosevelt. Az Egyesült Államok 26. elnöke éppen abban az időszakban (1901–1909) volt hivatalban, amikor a gróf a legtöbb időt töltötte Amerikában. Vay az elnök beszédeit előszeretettel olvasta és hallgatta, a bennük található erkölcsi színezetet mindig üdvözölte, személyes találkozásai pedig mély benyomást tettek rá.

Theodore Roosevelt vitathatatlanul az Egyesült Államok legnagyobb hatású elnökeinek sorába tartozik. Nem csak politikai, de katonai és tudományos karrierje is figyelemreméltó, miközben életének egy szakaszában igazi „cowboyként” marhatartással foglalkozott, ezáltal is megismerve az állampolgárok mindennapos küzdelmeinek a nehézségeit.⁷⁶ A magyarokkal jó kapcsolatot ápolt; Vay is leírja, hogy New York rendőrkapitányaként a magyarok lakta negyedben gyakran megfordult. 1899-ben például a kint élő magyarok beilleszkedését segítő szervezet, a *Hungarian Republican Club* ülésére látogatott el Roosevelt. A kivándorlók ekkor a még kormányzóként tevékenykedő „Teddy” eljövendő elnökségére koccintottak, mire ő tréfásan meg is ígérte, hogy ha újra megválasztják, ellátogat hozzájuk. A kiváló államférfi betartotta szavát, és 1905-ben részt vett a társaság ünnepi vacsoráján a *Little Hungary* (Kis Magyarország) étteremben, mely előtt nagy ünneplő sereg üdvözölte őt *„hurrák és éljenek”* közepette. Az eseményen jelen lévő Vay Péternek nagyon tetszett az elnök rögtönzött beszéde a dolgos bevándorlók nemzetiségre és vallásra való tekintet nélküli befogadásáról.⁷⁷

Vay 1905-ben Roosevelt elnöki beiktatásán – a magyar nyelvű könyvben *„koronázásán”* (15. ábra) – is kitüntetett helyen, képviselők, tisztek és diplomaták között vett részt. A könyvek ezt bemutató fejezetében Vay meglepődéssel szemléli az alkalomra összegyűlt embertömeget és a zászlórengeteget, majd beszámol a szigorú biztonsági előírásokról. A gróf rámutat annak a helyzetnek az ironiájára, miszerint egy demokratikus országban teljesen másképp bánnak az efféle ellenőrzések során a rangos tisztviselőkkel, mint az egyszerű állampolgárokkal. Végül Vay leírja az alelnök, a szenátus és az elnök eskütételét, majd a Fehér Házban tartott fogadás menetét, illetve kiemeli a ceremónia és az öltözékek egyszerűségét. Míg az előbbi részben imponál neki, az utóbbi gyászmenetre emlékezteti, melynek egyhangúságát csak egy-egy külföldi diplomata színes ruházata töri meg. Vay a beiktatás alkalmát is megragadja arra, hogy Roosevelt őszinte, hatásos beszédeit méltassa.⁷⁸

Az elnök többször is személyesen fogadta Vay Pétert, aki erről könyveiben részletesen beszámol. (11. ábra) Egyik alkalommal Roosevelt órákig, négy szemközt beszélgetett vele az oktatásról, az egyházzal és az erkölcsről, valamint a javak elosztásáról és a bevándorlók kérdéséről. A két férfi azonos állásponton volt a hitoktatás fontosságát és az erkölcsös nevelés nélkülözhetetlenségét illetően. Ellenezték az értékek feláldozását a pénz hajhászat oltárán, és egyetértettek abban, hogy az amerikai nemzetnek a gazdasági

mellett szellemi fejlődésre is szüksége van. Az elnök többször is elismerően szólt a katolikus egyház szociális tevékenységéről, Vayt pedig a bevándorlók között végzett missziójában támogatásáról biztosította. A hasonló gondolkodásmód, az államférfi tetteire kész jelleme, erkölcsös életmódja, meggyőző beszédstílusa és őszinte érdeklődése mind hozzájárult a gróf irányában érzett csodálatához.⁷⁹

Theodore Roosevelt 1910-ben Magyarországon járt, ekkor találkozhatott is Vay Péterrel. Megjegyzendő, hogy szintén ebben az évben jelent meg az elnökkel való találkozást is taglaló *Amerikai naplókivonatok*. Nem Vay volt egyébként Roosevelt egyedüli magyar összeköttese, hiszen az elnök jó viszonyt ápolt Apponyi Alberttel is.⁸⁰ Az amerikai–magyar diplomácia alakulásában valószínűsíthetően jóval fontosabb szerepet játszott ez utóbbi ismeretség, mint a főpap és „Teddy” kapcsolata.

(C) A feketék helyzete

Az elmúlt évszázadban az Egyesült Államokban az afroamerikaiak helyzete gyökeresen megváltozott, de a korábbi egyenlőtlenségekből származó társadalmi feszültségek még napjainkig éreztetik hatásukat. A XX. század első évtizedéig, a rabszolga-felszabadítás utáni 40 évben a feketék helyzete jelentősen csak helyenként javult, a velük szemben táplált előítéletek pedig néhol nemhogy megszűntek, de még erősödtek is. Az Afrikából, Ázsiából származók általános megítélése az időszakban gyökeresen más volt, „fajaikat” egyesek „civilizálatlannak” tartották, ráadásul Amerikában sokan tartottak a népességbeli arányuk megnövekedésétől, a „sárga” vagy „fekete veszedelemtől”.⁸¹ A fenti körülmények miatt oly különleges Vay Péter feketékről írt fejezete, melyből humánus, tiszta, korát meghaladó látásmód sugárzik.

Az *Inner Life...* e szakaszát a feketékről szerzett személyes, pozitív és negatív tapasztalatainak felsorolásával kezdi a szerző. Megjegyzi, hogy egyes, alantasnak vélt munkakörökben – például vasúti személyzet – csak feketéket alkalmaznak, mivel csak ők hajlandóak ilyen jellegű munkára, ami akár visszaélésekhez is vezethet. Bemutatja Washington feketék által lakott negyedét, majd demográfiai helyzetükről is beszámol. Nem feledkezik meg jó ismerősének, Roosevelt elnöknek történelmi tetteréről sem, amikor is először hívott afroamerikai, történetesen Booker T. Washington fekete vezetőt, a Fehér Házba.⁸²

Az egyenlőséget hirdető amerikai alkotmány és a feketék helyzete közötti kontrasztot Vay is érzékeli, sőt tovább megy: „(A feketék...) a rabszolgaság eltörlésével a fehérekkel – úgynevezett – egyenlő jogokat szereztek, de ezáltal az irántuk érzett sajnálat ellenszenvvé, sok esetben gyűlöletté vált.” Tehát az egyenlőségnek nyoma sincs, a helyzet pedig nem sokat javult. A tanultak, műveltek helyzete sem egyszerű, mivel állandóan faji előítéletekkel szembesülnek. Azok, akik az árral szemben mégis nagyra viszik, a gróf szerint „előfutárok”. Sejthette tehát, hogy az akkor még egyedi eseteknek számító szószólók, a feketék egyenjogúságáért harcolók a történelem folyásában még nagy szerepet fognak kapni. Hasonló előrelátással Vay azt is kifejti, hogy „sok generáció múlva érhetnek csak el a feketék (...) egyenlőséget a fehér népességgel.”⁸³

Bár Vay a korban elterjedtnek számító, de számunkra kissé szokatlan terminológiát használ a különböző etnikumok jellemzésére, hitéből fakadó meggyőződése, miszerint a feketék körében tapasztalható problémákért nem ők maguk, hanem a „külső körülmények, kulturális, szociális, erkölcsi viszonyok” a felelősek, mégis megindító. Külső nézőpontjából a többségi társadalom hozzáállását így ragadja meg: „Mindig feltűnt, mikor feketéket és fehéreket láttam együtt. A fehérek modora irányukban nem feltétlenül nyers vagy barátságtalan, de a hangnemük az óvodára emlékeztet.” Vay szerint „nem célravezető túlnótt

gyermekekként kezelni a feketéket”, ehelyett az oktatás általi felemelkedésüket kell biztosítani. A főpap végül azt is kijelenti, hogy az elfogadhatatlan „kaszttrendszer” helyett mindenkit képességei és érdemei alapján kellene megítélni.⁸⁴

(D) Felekezeti viszonyok

Az *Inner Life...* felekezeti viszonyokat taglaló fejezetében Vay Péter a vallások tengerentúli helyzetét mély, katolikus meggyőződéssel, de meglepő ökumenikus megértéssel szemléli. Mivel írásában a tárgyilagosságra törekszik, személyes véleménye inkább csak a sorok között olvasható. Értekezését a vallásosság, a hitélet általános leírásával kezdi, miszerint minden amerikai „hisz valamiben, még ha nem is pontosan meghatározható, miben.” A vallásukat gyakorlók száma a közönyösek miatt valamivel alacsonyabb. Mivel bárki szabadon alapíthat egyházat, hitközséget, az emberek spirituális igényeire játszva nagyon sok okkultista tan üti fel a fejét. Vay ezek közül sokat legfontosabb jellemzőikkel fel is sorol. Megemlíti például a Chicago melletti Zionban alapított egyházat, melynek vezetőjével, John Alexander Dowie lelkésszel, aki „*Illés próféta harmadik, Keresztelő Szent János második megtestesülésének hirdette magát*”, személyesen is találkozott. Míg az ehhez hasonló szektákról szemfényvesztő taktikájuk „leleplezése” végett több, akár megmosolyogtató részletet is közöl, az Üdvhadseregről például annak szociális tevékenysége miatt kifejezett elismeréssel szól.⁸⁵

Vay a protestáns felekezetek helyzetét is bemutatja. Kiemeli, hogy nincs olyan meghatározó irányzat, amely olyan népszerűségnek örvendene, mint Nagy-Britanniában az anglikán, vagy Németországban a lutheránus felekezet. A felsőbb osztályok jórészt a presbiteriánusokhoz (kálvinisták) vagy az episzkopálisokhoz (anglikánok) tartoznak, míg az alsóbb rétegek, különösen a feketék körében a metodisták és baptisták tanításai a népszerűek. A protestánsok esetében megfigyelhető tendencia, hogy egy egyház gyakran kisebb közösségekre szakad, hogy mindenki a saját ízlésének megfelelő liturgián vegyen részt. Az egyházi hierarchia hiányából adódóan így változnak a szabályzatok, tanítások is.

Ezzel szemben, folytatja Vay, a katolikus egyház meg tudta őrizni szervezeti egységét, dogmatikus és liturgikus hagyományait, ami által a legnagyobb amerikai egyháznak mondhatja magát. A katolikusok számtalan iskolát, egyetemet, szociális intézményt tartanak fenn, melyek a hívek adományaiból létesülnek. A magas adakozási kedvnek köszönhetően sorra épülnek új templomok, plébániái épületek, szerzetesi rendházak országszerte, amit jól példáz a Fifth Avenue-n található, impozáns Szent Patrik-székesegyház is. A főpap érdekes betekintést nyújt az újonnan benépesülő területeken formálódó plébániák alakulásának folyamatába. Eszerint egy pap felméri a környéken lakó katolikusokat, majd közösen egy termet bérelnek, ahol összejöveteleket tartanak. A rendszeres jótékonyági estekből, vásárokból befolyó adományokból idővel templomot építenek, azt felszerelik, majd közösségi tereket is létesítenek. Egy alkalommal, kanadai útját is megszakítva Chicago mellett egy ilyen, a magyar közösség által újonnan emelt templomot adott át Vay Péter. A szerény környezet ellenére mélyen meghatotta őt a magyar hívek plébániájuk iránti őszinte elkötelezettsége.⁸⁶

Több újdonságra is rámutat Vay az amerikai katolikus egyházszervezetben: a papok rendszeres vendégei a híveknek, emellett ifjúsági és egyéb csoportokat is vezetnek, általánosak a laikusokból is álló képviselőtestületek, a plébániák a jobb megismerés és átláthatóság jegyében kisebb méretűek, mindennaposak a klérus számára szervezett lelkigyakorlatok, a püspökségeken együtt dolgozó, különböző beosztású egyháziak pedig „*demokratikus*” kollegialitásban és evangéliumi egyszerűségben élnek.⁸⁷ Érdemes

megfigyelni, hogy a korabeli amerikai sajátosságok a II. vatikáni zsinat szellemében megújított, jelenlegi katolikus egyházi struktúrában számos ponton visszaköszönnek.

A főpap úgy vélekedik, hogy a katolikusoknak minden felekezettel együtt kell működniük az elvilágiasodás, a közöny és az erkölcsök figyelmen kívül hagyása ellen, ezáltal az ökumenizmus egyik korai szószólójává válik. Nagyon fontosnak tartja, hogy a bevándorlók ne veszítsék el hitüket (lásd a következő fejezetet). Tapasztalatai szerint a magukat vallástalannak, „szabad gondolkodóknak” vallók nem igazán dicsekszenek világnézetükkel, különösen azért nem, mert „szívük legmélyén valamilyen módon keresztények”.⁸⁸

Érdekes módon Vay beszámolóiban egyszer sem jelenik meg a korban igen jellemző amerikai katolikusellenesség. Sokáig egyes protestáns felekezetek a Jelenések könyvében megjelenő parázna nőszeméllyel azonosították a katolikus egyházat. A társadalom egy része félt attól, hogy a katolikusok a pápa bérencei, többen pedig a bevándorlással kapcsolatos negatív érzéseiket is rájuk vetítették.⁸⁹ A kor neves írója, Mark Twain egy útleírásában egyenesen a következőket írja: „Úgy lettem nevelve, hogy mindenre, ami katolikus, ellenségesen tekintsek (...)”.⁹⁰ Vay csak a radikális, harcos vallásellenesség minimális jelenlétére tesz apró utalást, a katolikusok helyzetét pedig kifejezetten jónak látja. Személyes tapasztalatai kiválóak, mert az amerikaiak mindig együttérzést, támogatást és tiszteletet mutattak személyének és missziójának irányában. Felmerül a kérdés, hogy az amerikai antikatholicizmust érzékelte-e, és ha igen, miért nem írt róla könyvében, melyben érdekes módon a következőképpen összegzi a helyzetet: „Figyelemreméltó látni azt az általános megbecsülést, amellyel ebben az államvallás nélküli országban a katolikus egyháziak iránt viseltetnek (...), és azt a tiszteletet, amelyet közvélemény táplál a püspökök irányában.”⁹¹

(E) Kivándorlók missziója

Vay Péter naplóiból, levelezéséből és könyveiből is kitűnik, hogy élete egyik fő feladatának tartotta a kivándorlók, elsősorban az Amerikába emigráló magyarok megfelelő lelki gondozásának megszervezését. Fellépésével sikeresen törte meg a korábbi érdektelenséget, melyet az ügyben a magyar és az amerikai társadalom, a püspöki kar és a hajótársaságok addig mutattak. „Programjában”, melyet magyar és nemzetközi szinten könyvekben, folyóiratokban (pl. a *Katholikus szemlében*) és előadásokon hangsúlyozott, e két célt tűzte ki: „Az első (...) eszköz lenne kétségkívül a kikötő városokban létesítendő menházak, intézetek és kápolnákon kívül, ha a hajókon lelkészek kísérnék el a híveiket. A második éppoly fontos, mint áldásos intézmény volna az újonnan letelepedett lakosság között, azok anyanyelvén rendszeres missziók tartása.”⁹²

Vay szerint a kivándorlóknak nyújtott lelki segítség nem csak vallási, hanem társadalmi szempontból is előnyös, mivel a hit a társadalom sarokkövét képező erkölcsös családi élet és törvénytisztelet alapjául szolgál. Ahhoz pedig, hogy ne váljanak a szenvedélybetegségek és a lecsúszás áldozataivá, a családi kötelékektől és a jellemzően falusi közösségtől elszakított kivándorlóknak – a főpap vélekedése szerint – új hazájukban is meg kell tapasztalniuk Isten szeretetét és a közösséghez való tartozás áldásos hatásait. Hasonlóképpen a hosszú, félelmetes viharoktól, betegségektől, halálesetektől sem mentes hajóutakon az utasok lelki támogatásában szinte nélkülözhetetlen szerepe van egy lelkésznek. Vay elengedhetetlennek tartja azt is, hogy a hajón szolgáló papok rövid ajánlást írjanak a kivándorlóknak, akik majd azt a helyi plébánosnak bemutatgatják, ezáltal azonnal „egy hitközség tagjaivá lesznek”.⁹³

Az *Amerikai naplókivonatokban* részletesen végigkövethetjük egy tipikus, lassú járású kivándorlóhajó három hetes útját több ezer emigránssal Fiumétól New Yorkig. Az ilyen utak során Vay kabinja mindig nyitva állt a beszélgetésre, támogatásra, esetleg gyónásra vágyók előtt, a nagyobb viharok alatt pedig a főpap maga ment a kivándorlók közé, hogy jelenlétével, reményt adó szavaival lelket öntsön beléjük. Általános tapasztalata az volt, hogy komoly spirituális „vákuum” keletkezik a hazájukat elhagyókban, mely egy pap nélküli hajón csüggedéssé fokozódhat. A lelkész jelenlétével viszont mindez megváltozik, az emberek vallásos eseményeken, énekes-imádságos ájtatosságokon vesznek részt, ami által egymáshoz is közelebb kerülnek. Vay személyes lelkipásztorkodásával elérte, hogy a könyvben leírt, 1905. január–februári úton éppúgy, mint más esetekben *„nem volt olyan, aki ne jött volna a fedélzetre szentmise alkalmával és ne hallgatta volna (...) a szentbeszédeket.”*⁹⁴ (12. ábra)

Vay Péter azért küzdött tehát, hogy a tengeri kikötőkben a távozóknak kápolnák, missziós házak épülhessenek, a lassú járású tengeri hajókon pedig ne csak a testi jólétre – megfelelő elhelyezés, tápláló koszt, orvosok jelenléte –, hanem a lelkiekre is áldozzanak egy lelkész alkalmazásával, a gyorshajókon pedig engedjék meg az esetlegesen ott utazó papoknak, hogy a fedélzetköz olcsó helyein kuporgó kivándorlóknak misézhessenek. A naplókban is említett tapasztalatai azt mutatták, hogy a gyors gőzösökön a lelkipásztoroknak nincs lehetőségük istentiszteletet tartani, pedig azon még az első és másodosztály utasai is szívesen részt vennének. A gróf a visszavándorló-hajókon is indokoltnak tartotta a lelki segítséget, mivel ezeken Magyarország irányába javarészt rokkant, megfáradt emberek utaztak, akiknek – érzése szerint – szintén komoly szükségük volt *„a természetfeletti erények, a hit, remény és szeretet”* tanításaira.⁹⁵

Vay úgy találta, hogy egy-egy magyar papnak, aki az Amerikába kivándoroltaknak anyanyelven prédikálhatna, szabályos időközönként körbe kellene utaznia a magyarlakta területeket, ezáltal töltve el őket a mindennapi nehézségek ellenére reménnyel, jóra való elhatározással. A főpap személyes tapasztalatai azt mutatják, hogy a korban erre is nagy igény volt, hiszen mindig szívesen látták őt, és a magyar mellett az olasz, német, francia ajkú hívők is nagy buzgalommal hallgatták a gyülekezet anyanyelvén tartott prédikációit. Vay egyesült államokbeli tartózkodásai alatt ugyanis gyakran napi rendszerességgel misézett munkásnegyedekben. Egy alkalommal különleges incidensbe keveredett: a kongregáció valami miatt összetűzésbe került a hatóságokkal, ami a templom előtti téren verekedéssé fajult. A főpap nem riadt meg, hanem határozottan keresztülvágott a tömegben, egyenesen a templomba sietett, ahol a szokásos módon elkezdte a szertartást. Ennek eredményeképpen az indulatok hamar lecsillapodtak, a nép beszállingózott a templomba, és nem sokkal később már mindenki mély odaadással énekelte a zsoltárokat. Vay Péter ezzel illusztrálja könyvében, hogy a keresztényi szeretet és megbocsátó lelkület még a társadalmi konfliktusok elsimítására is képes, így az anyanyelvi misszió biztosan előnyös hatásokkal jár mind az egyén, mind pedig a közösség szempontjából.⁹⁶

Vay tevékenysége nem volt hiábavaló, hiszen Európa-szerte sikerrel hívta fel a figyelmet a kivándorlók közötti lelkipásztorkodás szükségességére. Kézzelfogható eredményeket is elért, például csak 1906-ban több mint 20 000 kivándorló vett részt szentmisén a közreműködésével létesített brémai Szent Rafael-kápolnában. Az első világháborúig egyre gyakrabban érkeztek a washingtoni Apostoli Missziós Házba magyar papok, akik a vidéki és külvárosi lakosság körében hirdettek igét.⁹⁷ 1909-ben pedig az akkori legnagyobb hajózási társaság, a Norddeutscher Lloyd a hajóira oltárokat vásárolt. (Ennek azért volt jelentősége, mert a II. vatikáni zsinat előtt katolikus papok csak felszentelt oltáron

misézhettek.)⁹⁸ Vay Péter önzetlen küzdelme az elesettek helyzetének javításáért tehát már rövidtávon kézzelfogható eredményeket hozott.

Az 1910 utáni írások

Az amerikai könyvek sokoldalú elemzései mellett Vay az Újvilágot egy-egy aspektusból körüljáró, ezáltal kissé egysíkúbb írásokat is megjelentetett. Jó példa erre egy 1911-es *Deutsche Rundschau*-cikk, melyben az amerikai pénzarisztokráciával kötött házasságoknak, és az általuk kifejtett kulturális hatásoknak tulajdonítja az angol elit, különösen a felsőbb osztályokhoz tartozó hölgyek dekadenciáját. Az Újvilág értékei itt azért jelennek meg negatívan, mert a gróf ifjúságát is meghatározó közeg hanyatlását okozzák. Hasonlóan egyoldalú az Amerika világuralmi törekvéseiről írt 1916-os publikáció, melyben az Egyesült Államok imperializmusának kérdését keserű hangnemben, addig ismeretlen pesszimizmussal járja körül.⁹⁹

Gondolatmenetében Vay az első világháborús amerikai fegyverszállító tevékenység anyagi megfontolásaiból indul ki, és arra jut, hogy az Újvilág utilitarizmusa minden elvet maga mögé utasít majd, és az Egyesült Államok mind gazdasági, mind politikai értelemben világelsőségre fog törni. Saját 1904-es közép-amerikai élményeit is felhasználva bemutatja, hogy a Monroe-elv alapján miként szerez gazdasági befolyást a térségben az Egyesült Államok, majd Kuba és a Fülöp-szigetek megszerzésével azt illusztrálja, hogy miként forgatható ki ugyanazon Monroe-doktrína az imperialista törekvések igazolására. A cikkben Vay a jövőt illetően igen bátor találgatásokba bocsátkozik, melyek közül ugyan Kanada és Mexikó bekebelezése nem következett be, viszont szinte félelmetes pontossággal jósolt meg többek között egy, a csendes-óceáni befolyásért vívott japán–amerikai összecsapást (akár egy világméretű háború keretében).¹⁰⁰

Ez utóbbi téma megjelenik az *Amerika belső élete* c. 1918-as cikkben is, melyben Vay újra árnyaltabb, mérsékeltabb véleményt fogalmaz meg az Egyesült Államokról.¹⁰¹ Továbbra is ostromozza az Egyesült Államok fegyverszállításait és hadba lépését, a tanulmány központjában azonban nem ez áll, hanem Amerika művészetének, gazdaságának, társadalmának tárgyilagos bemutatása, mindenekelőtt az azonos című könyv (*Inner Life...*) eddig magyarul publikálatlan fejezeteinek segítségül hívásával. Vay amerikai útleírásainak ez a mű tulajdonképpen egy méltó lezárást ad, ami azt mutatja, hogy bár az évek során az egyesült államokbeli megfigyelései árnyalódtak, új dimenziókba helyeződtek, véleménye a legtöbb lényegi és alapvető kérdésben nem változott.

ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

Úgy gondolom, hogy az utókor csaknem méltánytalanul feledte el Vay Pétert, a kiváló diplomatát, termékeny író, tehetséges művészt, világutazó misszionáriust, aki egész életét hazájának, egyházának és az elesettek szolgálatának szentelte. Dolgozatomban életművének azt a darabját igyekeztem nagy vonalakban bemutatni, amely a dualizmus kori, magyar nyelvű amerikai utazási irodalomba sorolható. Az alkotások jelentősége abban áll, hogy Vay az első világháború előtti másfél évtizedben számos alkalommal, huzamosabb ideig tartózkodott az Egyesült Államokban a legkülönbébb világi és missziós tevékenységeket folytatva, kiváló nyelvtudásának és egyházi rangjának is köszönhetően pedig mind a munkásnegyedek viskóiba, mind a milliomosok palotáiba bejáratos volt. Habár

érzésem szerint az eredeti könyvek, cikkek, illetve naplók és levelek olvasásának élményét nem lehet igazán hűen átadni, remélem, hogy a bennük megjelenő gondolatokat, véleményeket, hangulatokat és érzéseket a gróf munkásságához méltó módon sikerült összefoglalnom.

Tanulmányomban először gróf Vay Péter apostoli protonotárius, apát és püspök eseménydús életét dolgoztam fel, majd rátértem könyveinek, naplóinak és levelezésének tárgyalására. Utóbbiakból kitűnik a gróf humánus, érdeklődő, társasági jelleme, mély vallásossága és példás munkamorálja. Életének és személyiségének ismeretében vizsgáltam az Egyesült Államokról szóló angol és magyar nyelvű, sajátos nézőpontot kínáló, az utazási irodalomba sorolható két könyvét. Az alkotások között éles különbségek vannak az eltérő célközönség miatt, de kiolvasható belőlük Vay általános véleménye az Újvilágról, melynek sarokköve az újszerű munkafogalom. Külön szóltam a főpap és Theodore Rooseveltnél kapcsolataról, a feketék helyzetéről alkotott véleményéről, a felekezeti viszonyokról, valamint az amerikai kivándorlók körében végzett missziójáról, amely ügyért rendíthetetlenül harcolt itthon és a nagyvilágban. Végül érintettem Vay kései írásait is, melyben korábbi tapasztalataira az Egyesült Államok világháborús részvételének fényében tekintett vissza.

Munkám során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy Vay életművének mekkora hányada vár még feldolgozásra, legyen itt szó tudományos vizsgálódásról vagy kiadatlan műveinek publikálásáról. Valószínűleg kevés olyan magyar élt a korban, aki annyit és oly változatos helyekre utazott volna, mint ő, így a kutatásnak mindenképpen lenne létjogosultsága. Eddigi, már elérhető ismereteinket pedig tovább bővíthetnénk a grófról, ha előkerülnének lappangó vagy elveszett naplói és egyéb iratai. Viszont Vay Péter összes művének tudományos értékű vizsgálata után sem fejeződhetne be munkánk, hiszen a magyar nyelvű utazási irodalom számtalan darabja, közöttük igazi gyöngyszemek várnak még alapos feldolgozásra.

Írásomat Vay Péter egy előadásának gondolataival zárom, melyet 1909-ben az ideális műkedvelő ismérveiről tartott a Műbarátok Körében, és amely szerteágazó tevékenységének ars poeticájaként is felfogható. A sorok olvasása közben magára a főpapra ismerünk rá, aki minden pillanatban az itt felvázolt értékek mentén, környezetét gazdagítva, igazi ember- és műbarátként igyekezett élni.

*„(A műkedvelő...) érdeklődése, tudásvágya segédkezet nyújt, munkára serkenti a tudományos, irodalmi és művészi tevékenységet egyaránt. Feladata úgy az egyént művelni, mint a társadalmat emelni. Eszménye aestheticus és ethicus is egyben. Eszméi felölelik mindazt, ami jó, igaz és szép.”*¹⁰²

Köszönetnyilvánítás

Hálásan köszönöm Tóth Sándornak és Glant Tibornak a dolgozat elkészülése és végleges formába öntése során mutatott fáradhatatlan segítségét.

FÜGGELÉK

I. Képek

A cím alatt: Vay Péter portréja.

Az alkotó feltehetően László Fülöp Elek festőművész (1869–1937).

A kép eredeti aláírása: *Porträt des Verfassers. Mgr. Graf Vay von Vaya und zu Luskod. Abt von St. Martin, A.P., G.I.C., J.C.*

Forrás: VAY Péter, gróf (1910b): *Groß-Britannien jenseits des Ozeans*. 1. T. *Kanada und Indien*. Gebrüder Paetel, Berlin, 1. műlap.

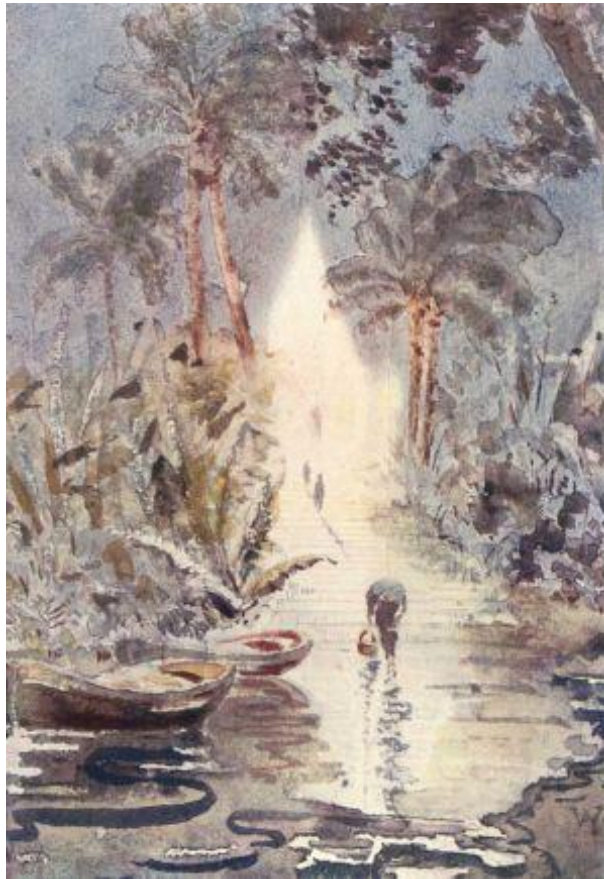
1. ábra: Vay Péter egy hajó fedélzetén.



Forrás: Library of Congress, Prints and Photographs Division, Washington, D.C.
<http://cdn.loc.gov/service/pnp/ggbain/06800/06816v.jpg>
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)

2. ábra: A kambodzsai Ezüst Pagoda holdfényben. Vay Péter akvarellje.

A kép eredeti aláírása: Die Silberpagode bei Mondschein.



Forrás: VAY Péter, gróf (1910b): Groß-Britannien jenseits des Ozeans. 1. T. Kanada und Indien. Gebrüder Paetel, Berlin, 8. műlap.

3. ábra: Naplemente Mandalayben, Burmában. Vay Péter akvarellje.

A kép eredeti aláírása: Mandalay. „Wenn bei Sonnenuntergang auch der Horizont in Gold gebadet war.” (Amikor alkonyatkor a láthatár is aranyban fürdött.)



Hegyesi Zsolt: Amerika a nyomornegyedektől a Fehér Házig
Gróf Vay Péter misszionárius élete és amerikai útleírásai a XX. század első évtizedéből

Forrás: VAY Péter, gróf (1910b): *Groß-Britannien jenseits des Ozeans*. 1. T. *Kanada und Indien*. Gebrüder Paetel, Berlin, 10. műlap.

4. ábra: A Kelet császárai és császárságai c. könyv borítója.



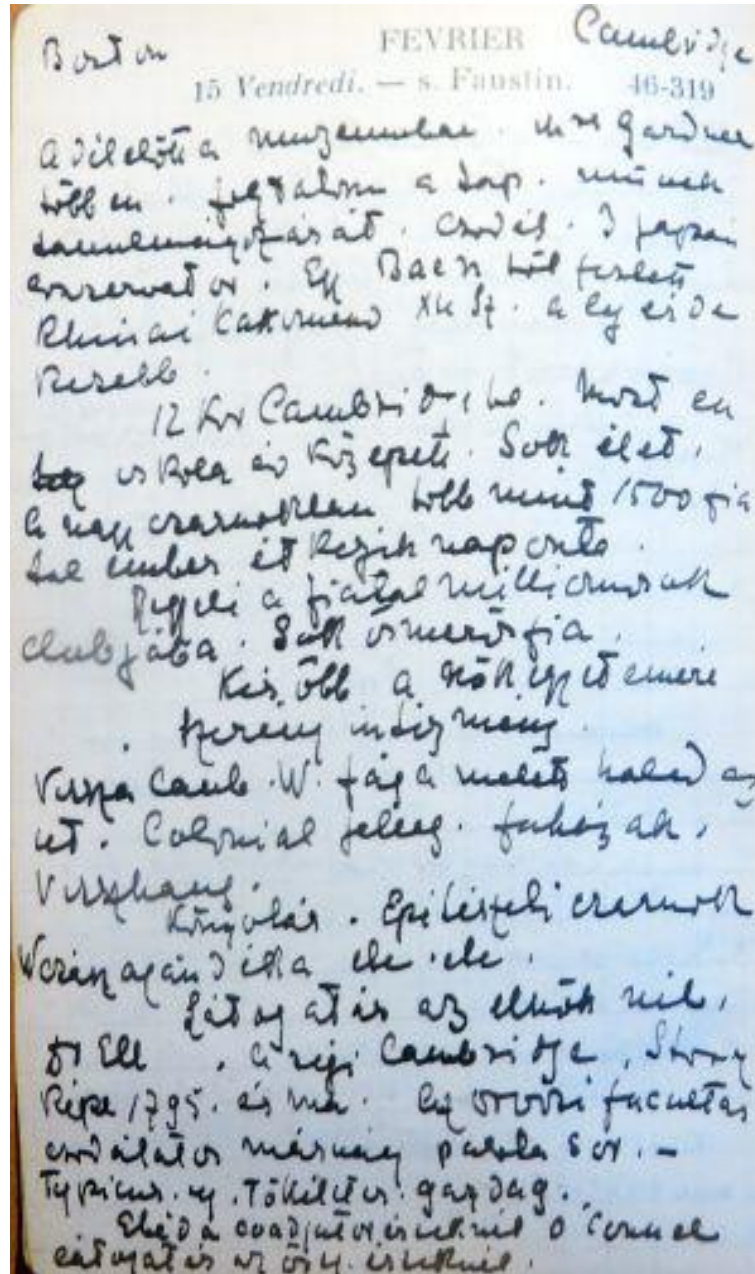
Forrás: http://cedrusart.hu/files/files/vay_peter_kelet_csaszarai.jpg (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)

5. ábra: Vay Péter naplói és a Háborús évek füzetei.



Gróf Vay Péter misszionárius élete és amerikai útleírásai a XX. század első évtizedéből

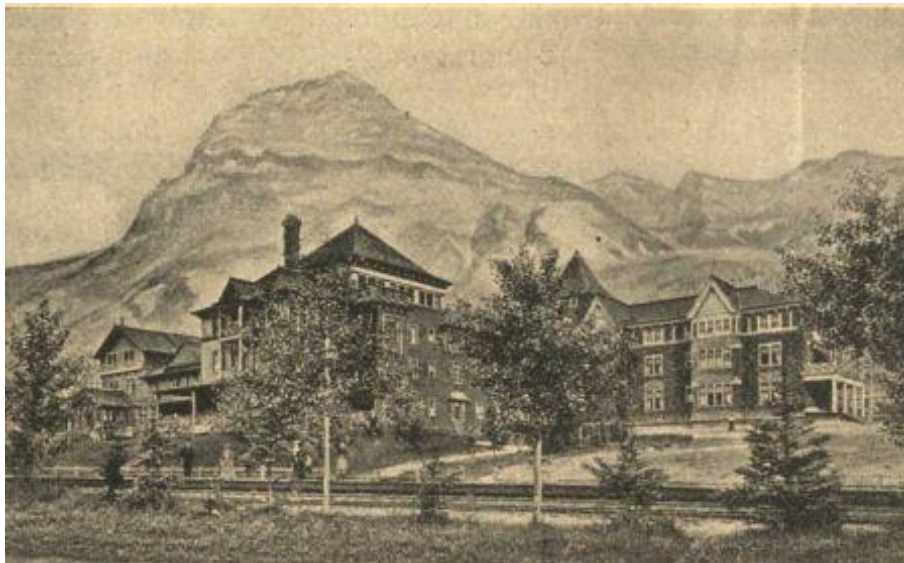
6. ábra: Részlet Vay Péter 1907-es naplójából. Boston.



Forrás: MOL P 2256, 128. 1907-es napló, 15. 1907. február. 15.

9. ábra: Az Amerikai naplókivonatok illusztrációja a Sziklás-hegységről.

A kép eredeti aláírása: Mount-Stephen. A sziklás hegység csúcsai.



Forrás: VAY Péter, gróf (1910a): Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltörödékek. Szent István Társulat, Budapest, 104.

10. ábra: Csoportkép Vay Péter előadása után egy oktatási intézményben.

A kép eredeti aláírása: Előadás után. A collegium növendékei.



Forrás: VAY Péter, gróf (1910a): Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltörödékek. Szent István Társulat, Budapest, 111.

11. ábra: Az Amerikai naplókivonatok illusztrációja Theodore Rooseveltt elnökről.

A kép eredeti aláírása: Rooseveltt elnök dolgozó asztalánál.



Forrás: VAY Péter, gróf (1910a): Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltöredékek. Szent István Társulat, Budapest, 75.

12. ábra: A kivándorlók részt vesznek Vay Péter szentmiséjén a fedélzeten.

A kép eredeti aláírása: Prédikációt hallgató tömeg.



Forrás: VAY Péter, gróf (1910a): Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltöredékek. Szent István Társulat, Budapest, 5.

13. ábra: *The Inner Life of the United States* borítója a kivándorlók ábrázolásával.



Forrás: https://ia601404.us.archive.org/16/items/innerlifeus00vayarich/innerlifeus00vayarich.jpg/innerlifeus00vayarich_0001.jpg (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)

14. ábra: Az Armour and Company húsfeldolgozó vállalat chicagói telephelye, melyet Vay Péter is meglátogatott.



Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/90/Armour_%26_Company.jpg
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)

15. ábra: Theodore Rooseveltt 1905-ös elnöki beiktatása, melyen Vay Péter is részt vett.



Forrás: <http://www.theodore-roosevelt.com/images/masters/portraitsinaugural/trportraitinaugural13.jpg> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)

II. Vay Péter publikációi

III/A Folyóiratokban megjelent cikkek

1. Hazai folyóiratok

Budapesti szemle

1901. (29. évf.)

- Visszaemlékezések az Éjszak-Amerikai Egyesült-Államokra. 106. köt. 293. sz. 229–260.

1904. (32. évf.)

- Khina és Japán a XX. század küszöbén. 120. köt. 336. sz. 321–360.

1906. (34. évf.)

- Manila. Kelet-ázsiai naplótöredékek, tavasz, 1903. 126. köt. 354. sz. 338–352.
- Coreai naplótöredékek. 1. közlemény. 125. köt. 350. sz. 161–188.
- Coreai naplótöredékek. 2. közlemény. 125. köt. 351. sz. 358–392.
- Coreai naplótöredékek. 3. és utolsó közlemény. 126. köt. 352. sz. 27–59.

1907. (35. évf.)

- Ausztrálázsiai jegyzetek és naplótöredékek. 1. közlemény. 129. köt. 362. sz. 242–273.
- Ausztrálázsiai jegyzetek és naplótöredékek. 2. közlemény. 129. köt. 363. sz. 386–408.
- Ausztrálázsiai jegyzetek és naplótöredékek. 3. és utolsó közlemény. 130. köt. 364. sz. 45–74.

1908. (36. évf.)

- *Adelaide*. 133. köt. 373. sz. 59–88.
- *Ausztrálázsiai naplótöredékek. 1. közlemény.* 133. köt. 374. sz. 185–224.
- *Ausztrálázsiai naplótöredékek. 2. közlemény.* 133. köt. 375. sz. 384–426.
- *Ausztrálázsiai naplótöredékek. 3. közlemény.* 134. köt. 376. sz. 73–105.
- *Ausztrálázsiai naplótöredékek. 4. és utolsó közlemény.* 134. köt. 377. sz. 213–257.

1915. (43. évf.)

- Oroszország ázsiai területén. 1. közlemény. 163. köt. 463. sz. 83–96.
- Oroszország ázsiai területén. 2. és utolsó közlemény. 163. köt. 464. sz. 263–274.

1916. (44. évf.)

- *Ukrajna*. 168. köt. 478. sz. 62–97.

1917. (45. évf.)

- Amerika világuralmi törekvései. 170. köt. 484. sz. 23–53.
- Az élet és gondolkodásmód átalakulása a háború folyamán. megfigyelések és feljegyzések semleges és hadviselő területeken. 171. köt. 489. sz. 321–360.

1918. (46. évf.)

- Amerika belső élete. 1. közlemény. 173. köt. 495. sz. 356–371.
- Amerika belső élete. 2. és utolsó közlemény. 174. köt. 496. sz. 67–103.

Művészet

1902. (1. évf.)

- Régi magyar mecénások. 3. sz. 207–220.

Katholikus szemle

1905. (19. évf.)

- Társadalmi kötelezettségek. 9. sz. 882–896.
- Társadalmi kötelezettségek (Második, befejező közlemény) 10. sz. 968–977.

1906. (20. évf.)

- *Lelkipásztorkodás és missiók feladata az amerikai kivándorlók között.* 7. sz. 717–728.

1908. (22. évf.)

- *A japán társadalom szervezete (Első közlemény).* 7. sz. 772–787.
- *A japán társadalom szervezete (Második közlemény).* 8. sz. 886–906.
- *A japán társadalom szervezete (Harmadik befejező közlemény).* 9. sz. 995–1006.

1910. (24. évf.)

- *Spanyolok képzőművészete. Építészet.* 7. sz. 723–740.
- *A spanyol képzőművészet. I. Szobrászat.* 9. sz. 953–963.
- *Spanyol képzőművészet. II.* 10. sz. 1036–1046.

1911. (25. évf.)

- *Spanyol képzőművészet. I. Festészet.* 5. sz. 457–477.
- *Spanyol képzőművészet. II.* 6. sz. 587–593.
- *Spanyol képzőművészet. III.* 7. sz. 700–715.
- *Spanyol képzőművészet. IV.* 8. sz. 807–818.

1912. (26. évf.)

- *A latin és angolszász elemek harca Közép–Amerikában.* 6. sz. 607–617.
- *A latin és angolszász elemek harca Közép–Amerikában. II.* 8. sz. 844–852.
- *A latin és angolszász elemek harca Közép–Amerikában. III.* 10. sz. 1022–1045.

1913. (27. évf.)

- *Afrika kultúrája.* 8. sz. 851–864.

1915. (29. évf.)

- *A keleti féltekén. I.* 2. sz. 140–159.
- *A keleti féltekén. II.* 3. sz. 247–264.
- *A keleti féltekén. III.* 4. sz. 378–386.
- *A keleti féltekén. IV.* 5. sz. 505–520.

1916. (30. évf.)

- *Szibérián át. I.* 5. sz. 485–497.
- *Szibérián át. II.* 6. sz. 614–629.
- *Szibérián át. III.* 7. sz. 717–731.
- *Szibérián át. IV.* 8. sz. 827–846.

1917. (31. évf.)

- *Ante bellum.* 5. sz. 377–400.

1918. (32. évf.)

- *A világküzdelem keleti harcterein. I.* 5. sz. 404–422.
- *A világküzdelem keleti harcterein. II.* 6. sz. 506–523.
- *A világküzdelem keleti harcterein. III.* 7. sz. 630–641.

Vasárnapi Újság

- *Gróf Vay Péter publikációi a Vasárnapi Újságban:*
<http://adtplus.arcanum.hu/hu/search/results/?simple=1&query=SZO%3D%28vay+p%C3%A9ter%29&fCOL=VasarnapiUjsag&page=1> (Utolsó letöltés időpontja: 2015.02.05.)

2. Nemzetközi folyóiratokban megjelent cikkek (a teljesség igénye nélkül)

Deutsche Rundschau

1904. (32. évf.)

- Nach dem fernen Osten auf der transsibirischen Bahn. 121. köt. (október–december) 79–261.

1905. (33. évf.)

- Die Hauptstädte der beiden ostasiatischen Kaiserreiche. 122. köt. (január–március) I. Peking. 102–117. II. Tokio. 275–286.
- Japan und China an der Schwelle des zwanzigsten Jahrhunderts. 124. köt. (július–szeptember) I. Japan. 177–186. II. China. 355–390.
- Korea in vergangenen Tagen und am Vorabend des russisch–japanischen Krieges. 125. köt. (október–december) 70–110.
- Mein erster Tag in Söul. 125. köt. (október–december) 438–447.

1906. (34. évf.)

- Blätter aus meinem amerikanischen Tagebuche. 126. köt. (január–március) 407–418.
- Blätter aus meinem amerikanischen Tagebuche. 127. köt. (április–június) II. 204–221.
- Blätter aus meinem amerikanischen Tagebuche. 130. köt. (január–március) III–V. 83–100. VI–VII. 250–293.

1907. (35. évf.)

- Blätter aus meinem amerikanischen Tagebuche. 132. köt. (július–szeptember) 227–242.
- Das indische Reich. 132. köt. (július–szeptember) I. 98–119. (Folyt.) 238–248. (Bef.) 404–420.

1911. (38. évf.)

- England und die Anzeichen seines Niederganges. 149. köt. (október–december) 291–301.

1912. (39. évf.)

- Vom tripolitanischen Kriegsschauplatz. 152. köt. (július–szeptember) 410–462.

1913. (40. évf.)

- Quer durch Bulgarien. 155. köt. (április–június) 449–467.
- Rumänien. 156. köt. (július–szeptember) 433–442.

1914. (41. évf.)

- Mexiko. 158. köt. (január–március) 416–432.

1915. (42. évf.)

- Ostasiens Stellung zum Weltkrieg. I. Japans innere Lage. 163. köt. (április–június) 397–410.
- Ostasiens Stellung zum Weltkrieg. II. Chinas Umwandlung. (Bef.) 164. köt. (július–szeptember) 98–121.

1916. (43. évf.)

- Nordamerikas imperialistische Bestrebungen. 166. köt. (január–március) 250–291.

Revue des Deux Mondes

1904. (76. évf.)

- *À Travers à Mandchourie – Notes de voyage.* 23. köt. (szeptember–október) 132–162.
- *En Mandchourie et en Corée – Notes de voyage.* 23. köt. (szeptember–október) 894–922.

1908. (80. évf.)

- *La fin d'un Empire – La japonisation de la Corée.* 43. köt. (január–február)
- *L'Evolution de l'éducation au Japon. I. La Mentalité nippone.* 44. köt. (március) 191–215.
- *L'Evolution de l'éducation au Japon. II. Les Tendances socialistes et réactionnaires.* 45. köt. (május)

1914. (86. évf.)

- *Souvenirs de Mexique.* 21. köt. (május) 904–924.

III/B Előadások, töredékek

1906

- Emlékbeszéd Gróf Károlyi Sándor felett a főthi kegyuri templomban tartotta 1906. május 20-ikán Gróf Vay Péter. Stephaneum Nyomda, Budapest.

A gyászbeszédben Vay Péter kiemeli az elhunyt hazaszeretetét, mély keresztény hitét és példás viszonyát családjához, emellett beszél annak karitatív tevékenységeiről is. „Mert ne feledjétek, szeretett hiveim, hogy szülessünk bár a társadalom különböző rétegeiben, mindannyian testvérek vagyunk, sőt továbbmegyek és azt mondom, minden magyar ikertestvér és legyen az egyik napszámos, a másik főúr, ereinkben ugyanazon vér folyik. Egy a hazánk, egy az Istenünk; válllvetve amint küzdöttünk a múltban, küzdjünk a jövőben is.” (7. old.)

1907

- Nippon aesthetikája. A japán festészeti iskolák, azok mesterei és műremekei. Töredék. Franklin Társulat, Budapest.
A japán festészet nagy vonalakban történő bemutatása.

1908

- *Angol ipar és iparművészet.* Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum ismeretterjesztő előadásai. Franklin Társulat, Budapest.

Az előadásban Vay Péter elsősorban az angol iparművészettel, illetve az arra gyakorolt szépművészeti hatásokkal foglalkozik. Az angol iparművészet legfontosabb szempontjai a legkiválóbb alapanyag, a minőségi kivitel és a divatos, esztétikus forma. Angliai élményei, tapasztalatai nagy szerepet kapnak az értekezésben.

- *A stylusok evolúciója. A Műbarátok Körében 1908. január 24-én tartott előadás.* Franklin Társulat, Budapest.

A művészettörténeten átvonuló főbb motívumok, általános jellemzők bemutatása.

1909

- Dilettantik és dilettantismus. A Műbarátok Körében 1909. január 8-án tartott előadás. Franklin Társulat, Budapest.

A műkedvelők, műbarátok történetének áttekintése, melyből kitűnik, hogy Vay Péter maga is „dilettante”-nak tartotta magát.

III/C Könyvek

1906

- *Empires and Emperors of Russia, China, Korea, and Japan.* John Murray, London. / E. P. Dutton & Co. New York.
- *Erinnerungen an die ostasiatischen Kaiserreiche und Kaiser.* Russland, China, Korea, Japan. Gebrüder Paetel, Berlin.
- *Kelet császárai és császárságai.* Franklin Társulat, Budapest.
- E grandiózus műben Vay Péter számtalan részletre kitérve mutatja be Oroszországot, Koreát, Kínát és Japánt 1902–03-as tapasztalatai alapján. Sokat merít korábbi publikációiból. A kiadványt saját illusztrációk, fotók és színes műlapok díszítik.

1908

- *Empires et empereurs.* Émile-Paul, Párizs.
- *Gr. Vay Péter-féle japán-gyűjtemény.* Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, Budapest.
Az 1907-ben Vay Péter által gyűjtött japán műtárgyak katalógusa, mely elé maga a gróf írt egy hosszas tanulmányt a szigetország művészetéről. Az értekezés előtti előszóban Dr. Kammerer Ernő, a Szépművészeti Múzeum igazgatója röviden méltatja Vay műgyűjtő tevékenységét, melyet a „belső érzés, az alkotó művészi szellem megnyilatkozása” vezérel. (3–4. old.) A gróf valóban sokat dolgozott, hogy a magyar műértő közönséggel megismertesse az általa behatóan ismert és oly nagyra tartott keleti művészetek változatosságát, teljes spektrumát.
- *Kelet művészete és műízlése.* Franklin Társulat, Budapest.
Vay Péter ebben az ambiciózus műben több száz oldalon keresztül részletesen taglalja a varázslatos kelet művészetének minden szegmensét, az adatokat történelmi kontextusba is helyezve. A megírás során japán művészettörténeti feljegyzésekre támaszkodott.
- *Nach Amerika in einem Auswandererschiffe. Das innere Leben der Vereinigten Staaten.* Gebrüder Paetel, Berlin.
- *The Inner Life of the United States.* John Murray, London. / E. P. Dutton & Co. New York.

1910

- Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltöredékek. Szent István Társulat, Budapest.
- Groß-Britannien jenseits des Ozeans. 1. T. Kanada und Indien. Gebrüder Paetel, Berlin.

Vay Péter szépen illusztrált útleírása Kanadáról és Indiáról, személyes élményei nyomán. Kanadában – az Egyesült Államokban eltöltött időhöz hasonlóan – a társadalom minden rétegével érintkezett.

1918

- *A keleti féltekén.* Franklin Társulat, Budapest.
Vay Péter keleti élményeinek gazdagon illusztrált összegzése.

2011 (*postumus*)

- *Korea of Bygone Days.* Szerk. BIRTALAN Ágnes. Előszó: FENDLER Károly. Terebess, Budapest.
Válogatás Vay Péter koreai témájú publikációiból.

III/D Vay Péter levelezésének listája a Széchényi Könyvtárban

Kézirattár, Fond IV Falk Miksa, IV/947, Vay Péter Falk Miksához.

(1 db. = 1 f.) 1914/37.

- Gyón, 1904. nov. 1.
Vay Péter meghívja a nov. 4-én tartandó előadására Falk Miksa (1828–1908) MTA-tagot és politikust.

Kézirattár, Fond VIII Pulszky Ferenc, VIII/2389, Vay Péter, gróf H. Pulszky Polyxenához.

(2 db. = 4 f.) 1929/36.

- Porto di Anzio, 1898. ápr. 30.
- Porto di Anzio, 1899. jún. 22.
Vay Péter levelei rokonának a gyóni birtokok adásvételével kapcsolatban, melyek értéke 25 ezer koronára rúg. Az egyik potenciális vevőt Vay – saját bevallása szerint – anélkül, hogy az esetleges üzletkötés részleteit megbeszélte volna vele, napokig vendégül látta. „*Aztán én nagyon rossz businessman vagyok és nem tudom érvényesíteni a portékát.*”

Kézirattár, Fond 2 Franklin Társulat, 2/1791, Vay Péter.

(3 db. = 4 f.)

- 64768. sz. miniszteri rendelet másolata. 1906. szept. 24.
Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletének másolata, melyben 6000 koronát áldoz három részletben Vay Péter Kelet-Ázsia művészetéről szóló könyvének előállítására, amennyiben a könyvből ugyanennyi értékben vidéki múzeumok és tanintézetek között szétosztanak majd egy-egy példányt.
- Budapest, 1906. okt. 2.
Radisich Jenő miniszteri tanácsos, az Iparművészeti Múzeum igazgatója értesíti a fentiekről a Franklin Társulatot. Egyébként ő volt az, aki Vay könyvének ügyét a miniszterhez felterjesztette 1906. jún. 30./155. sz. felterjesztésében.
- Párizs, 1906. nov. 3.

A Franklin Társulat értesítette Vay Pétert a fentiekről és kérte, hogy a mű kiadási jogát engedje át a kiadónak. Az előre megírt beleegyező választ, melyben a megállapított tiszteletdíj 2000 korona, Vay Párizsban írta alá.

Kézirattár, Fond 30 Czóbel Minka, II. Czóbel Minka levelezése, 30/183, Vay Péter Czóbel Minkához.

(1 db. = 2 f.)

- Budapest, 1907. okt. 20.

Vay Péter e levéllel együtt küldte el *Nippon aesthetikája* c. előadásának vázlatát unokatestvérének, aki nem tudott az alkalomra elmenni. Vay beszámol arról is, hogy milyen nagy élvezettel olvassa Czóbel Minka (1855–1947) cikkeit és verseit. Látogatni nem tud, mert Londonban és Párizsban van dolga.

Kézirattár, Levelestár, VAY Péter, gr. BENCZUR Gyulához.

(1 db. = 2 f.) 1925/64.

- Szöul, 1902. dec. 1.

Vay Péter újívi jókívánságokkal indítja levelét Benczúr Gyulának (1844–1920), akinek korábban portrét is ült. Vay leírja addigi utazásait (Szibéria, Mandzsúria, Peking, Korea), és kiemeli a Benczúr számára érdekes részleteket, mint például a művészettörténeti érdekességeket vagy a keresztények helyzetét. Már tervezi egy, a témában írott könyvének kiadását a Franklin Társulattal. A baráti hangvételű levelet a Benczúréknál töltött kellemes órák felidézésével zárja.

Kézirattár, Levelestár, VAY Péter GYULAI Pálhoz.

(1 db. = 2 f.) 1911/10.

- Alsó-Dabas, Gyón, 1903. jan 17.

Vay Péter ebben a formális levélben először is sajnálatát fejezi ki, hogy nem adhatta személyesen át koreai naplótöredékeit Gyulai Pálnak (1826–1909), a Budapesti szemle szerkesztőjének. Kiemeli, hogy írásai aktuálisak, mivel az orosz–japán érdekellentétek miatt Korea a nemzetközi érdeklődés középpontjába került, valamint közvetlenek és hitelesek, hiszen a „*helyszínen és a pillanat hatása alatt*” születtek. Vay emellett kéri a szerkesztőt, hogy a kéziratot „*rough proof*” formába szedesse ki, hogy az kijavítható legyen. Javasolja továbbá, hogy több részletben közöljék írásait, mint ahogy azt a neves európai lapok is teszik. Végül kitér amerikai terveire is.

Kézirattár, Levelestár, VAY Péter JUSTH Zsigmondhoz.

(16 db. = 34 f.) 1950/48.

- 1886. okt. 1.
- Brighton, 1889. jún. 29.
- Brighton, 1889. okt. 11.
- Orosháza, 1892. máj. 21.
- Orosháza, 1893. máj. 27.
- Levante, 1893. aug. 1.
- „Dear, leveled...”
- „Szeretném, ha 15ikén...”
- „Dear, csak két sort...”
- „Dear, leveled éppen...”

- „Dear, csak két...”
- „Dear, mindakkoráig...”
- „Dear, mint látod, mind...”
- „Dear, most jövök...”
- „Hát még mi...”
- „Gondold meg...”

Vay Péter Justh Zsigmond írónak címzett levelei egy régi barátságon alapuló, hosszas, bensőséges levelezésre engednek következtetni. Informális jellegüket erősíti a gyakori „Dear” megszólítás, illetve a „Pá, Péter” elköszönés. Az iratok között elsősorban élménybeszámolókat, írásokat olvashatunk, de egyik alkalommal például Vay hosszasan elemzi barátjának egy regényét (*Gányó Julcsa*, 1893).

Kézirattár, Levelestár, /VAY/ Péter, gr. JUSTH Zsigmondhoz.

(5 db. = 10. f.) 1950/48.

- „Valóban nem szép...”
- „Sietek irni...”
- „Nagyon örültem...” (aláírás kivágva)
- „Nagyon megörültem...”
- „Nem is képzelek...”

A többi Justh Zsigmondhoz írott levélhez hasonlóan ezek is baráti hangvételűek. Jellemző a „Kedves Zsigám” megszólítás és a „Peti” aláírás. A 2. levélben az aláírás alatt egy csúnya tintafolt látható, melyhez Vay tréfásan odaírta: „foltom komisz”.

Kézirattár, Levelestár, VAY Péter, gr. K. LIPPICH Elekhez.

(7 db. = 12 f.) 1927/37.

- London, 1906. jún. 9.
„Londonba emlékeim kiadása végett jöttem. A könyv a múlt héten jelent meg a híres Murray ház kiadásában.” (I. *Empires and Emperors of Russia, China, Korea, and Japan*)
- Budapest, 1906. szept. 17.
Vay Péter arról tájékoztat, hogy Apponyi Albert felkérte egy keleti művészetekről szóló könyv írására. (I. *Kelet művészete és műízlése*)
- Baden-Baden, 1906. dec. 29.
Vay Péter e levélben két fejezetet küld legújabb munkájából az íróként és minisztériumi tisztviselőként tevékenykedő Koronghi Lippich Eleknek (1862–1924), emellett missziós terveit fejtegeti és tiszteletdíját sürgeti. Leírja, hogy külföldön kézzelfoghatóbb eredményeket sikerült elérnie a kivándorlók lelkipozíciójának ügyében, mint Magyarországon.
- Tokió, 1907. ápr. 14. (+1 melléklet)
Vay Péter terjedelmes levélben ismerteti a japán műtárgyak tanulmányozásának menetét, melyre könyvírás céljából vállalkozott. Sok a munkája, mert az „anyag óriási. Két évezrednél több cultur alkotásokat zár magába.” Reméli, hogy a Franklin Társulat már kinyomta könyveit, mert egy új kötetten dolgozik, ezúttal konkrét műalkotásokat vizsgálva (I. *Gr. Vay Péter-féle japán-gyűjtemény*). Kitér utazásainak addigi állomásaira is. New Yorkba könyvének megjelenése apropóján ment, majd Kanadába utazott, ahol a magyar telepeken nagy spirituális igényt észlelt. Japánt szereti, mert fogékonyak előadásaira, prédikációira, és „óriási visszhangja van

minden actionak.” Mellékeli egy japán fametszetalbum néhány oldalát, melyeken a fontosabb információk alá vannak húzva. Vay az egyik lap szélére írva kifejti, hogy mekkora szükség volna egy ehhez hasonló, különleges műalkotásokból álló keleti gyűjteményre Magyarországon.

- Budapest, 1907. okt. 3.
Vay Péter hazatértéről tájékoztat, illetve a *Kelet művészete és műízlése* kiadásának sürgetését kéri.
- Budapest, 1908. okt. 4.
Ismeretlen dátumú névjegy

Kézirattár, Levelestár, VAY Péter PEKÁR Gyulához.

(15 db. = 30 f.) 1942/7.

- Budapest, 1891. máj. 11.
- 1892. jan. 13.
- Alsó-Dabas, 1892. jún. 22.
- Budapest, 1892. okt. 16.
- Alsó-Dabas, 1892. jún. 12.
- Alsó-Dabas, 1892. jún. 16.
- Szófia, 1892. aug. 29.
- Róma, 1894. máj. 20.
- Gács, 1895. aug. 9.
- Baden-Baden, 1912. máj. 22.
- Gyón, 1919. jan. 9.
- „*A mai napot Pesten töltöm...*”
- „*Ha nincsen nagyon elfoglalva...*”
- „*1-1/2 2ig vártam, – és mint hallom keresett...*”
- „*Bysance. Péter Pál napja.*”

Baráti hangvétellű levelek, meghívások, élménybeszámolók, névjegyek. Vay Péter Pekár Gyulát (1867–1937) gyakran „*Édes Collegám*” megszólítással illeti. A levelekben szó esik Vay missziós tevékenységéről a tengeri kikötőkben (pl. 10. levél). A 11. levelet a Keleti féltekén c. könyvével együtt küldte a politikusnak. A levélben Vay ír a könyvének keletkezési körülményeiről, illetve arról, miért hitelesek útleírásai.

Kézirattár, Levelestár, Koronghi LIPPICH Elek VAY Péterhez, gr.

(1 db. = 2 f.) 1927/37.

- Budapest, 1907. máj. 31. (Válasz Vay Péter 1907. április 14-i, tokiói levelére. – Kézirattár, Levelestár, VAY Péter, gr. K. LIPPICH Elekhez. 4. levél)
K. Lippich Elek tájékoztatja Vay Pétert, hogy Apponyi Albert beleegyezett műtárgyvásárlási tervébe. Az ötletet Kammerer Ernő, a Szépművészeti Múzeum igazgatója is üdvözölte. A minisztériumi tisztviselő arról is ír, hogy a miniszter amerikai feladatokkal bízna meg Vayt.

III. Bibliográfia

III/A Források

Levéltári források

- Magyar Országos Levéltár K 428. a). Napi tudósítások 1920–1944. 1935. április 14. 9.; 1936. május 12. 51.; 1937. augusztus 20. 3.
- Magyar Országos Levéltár P 2256, Nr. 128., 1. alsorozat. Vay Péter gr. (1864-1948) naplói (8 kötet) + egyebek. (1902-1917)
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Fond 2, Franklin Társulat, 2/1791 Vay Péter
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Koronghi Lippich Elek Vay Péterhez, gr.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Vay Péter Gyulai Pálhoz
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Vay Péter Pekár Gyulához.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Vay Péter, gr. K. Lippich Elekhez
- Szépművészeti Múzeum Adattára 1339/907.

Könyvek

- VAY Péter, gróf (1906a): *Empires and Emperors of Russia, China, Korea, and Japan*. John Murray, London. / E. P. Dutton & Co., New York.
- VAY Péter, gróf (1906b): *Erinnerungen an die ostasiatischen Kaiserreiche und Kaiser. Russland, China, Korea, Japan*. Gebrüder Paetel, Berlin.
- VAY Péter, gróf (1906c): *Kelet császárai és császárságai*. Franklin Társulat, Budapest.
- VAY Péter, gróf (1908a): *The Inner Life of the United States*. John Murray, London. / E. P. Dutton & Co., New York.
- VAY Péter, gróf (1908b): *Nach Amerika in einem Auswandererschiffe. Das innere Leben der Vereinigten Staaten*. Gebrüder Paetel, Berlin.
- VAY Péter, gróf (1908c): *Empires et empereurs*. Émile-Paul, Párizs.
- VAY Péter, gróf (1908d): *Kelet művészete és műízlése*. Franklin Társulat, Budapest.
- *Gr. Vay Péter-féle japán-gyűjtemény* (1908) Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, Budapest.
- VAY Péter, gróf (1910a): *Amerikai Naplókivonatok, Utijegyzetek, Levéltöredékek*. Szent István Társulat, Budapest.
- VAY Péter, gróf (1910b): *Groß-Britannien jenseits des Ozeans*. 1. T. *Kanada und Indien*. Gebrüder Paetel, Berlin.
- VAY Péter, gróf (1918a): *A keleti féltekén*. Franklin Társulat, Budapest.
- VAY Péter, gróf (2011): *Korea of Bygone Days*. Szerk. BIRTALAN Ágnes. Előszó: FENDLER Károly. Terebess, Budapest.

Cikkek, tanulmányok

- VAY Péter, gróf (1901): Visszaemlékezések az Éjszak-Amerikai Egyesült-Államokra. *Budapesti szemle*, 29. évf. 293. sz. 229–260.
- VAY Péter, gróf (1906d): Lelkipásztorkodás és missiók feladata az amerikai kivándorlók között. *Katholikus szemle*, 53. évf. 7. sz. 717–728.

- VAY Péter, gróf (1906e): Amerikai uti naplóból. *Vasárnapi Újság* 1906/25. 403–406.
- VAY Péter, gróf (1909): *Dilettantik és dilettantizmus*. A Műbarátok Körében 1909. január 8-án tartott előadás. Franklin Társulat, Budapest.
- VAY Péter, gróf (1911): England und die Anzeichen seines Niederganges. *Deutsche Rundschau* 149. 291–301.
- VAY Péter, gróf (1917): Amerika világuralmi törekvései. *Budapesti szemle*, 45. évf. 484. sz. 23–53.
- Vay Péter, gróf (1918b): Amerika belső élete. 1. és 2. közlemény. *Budapesti szemle*, 46. évf. 495. sz. 356–371. és 496. sz. 67–103.

III/B Feldolgozások

Könyvek, tanulmányok

- ALGEO, John – BUTCHER, Carmen (2013): *The Origins and Development of the English Language*. Wadsworth, Boston.
- BAUMFELD, Maurice (1905): Vay de Vaya, Prelate and Man of the World. *New York Times*. 1905. márc. 26. 27.
- BINCSIK Mónika (2009): *Japán műtárgyak gyűjtéstörténete Magyarországon a 19. század második felében – kitekintéssel a nemzetközi összefüggésekre*. Disszertáció. ELTE BTK.
- BUZINKAY Péter (2008): *Főpapi műgyűjtőink a modern kor hajnalán (1895-1924)*. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. METEM, Szeged. 53–56.
- CSEH Éva – GÁSPÁR Annamária – YUKO, Umemura – FAJCSÁK Györgyi (2010): *Ukijo-e : az elillanó világ képei : válogatás gróf Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből*. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.
- FALUDI Péter (2000): Egy elfeledett Kelet-kutató a század eleji Koreáról. *Valóság*, 43. évf. 10. sz. 66–70.
- GÁL István (2005): *Magyarország és az angolszász világ*. Argumentum, OSZK, Budapest.
- GAUDI Kitti (2011a): *Vay Péter, egy misszionárius-műgyűjtő a 20. század elején*. In: FARKAS Éva – SZIRMAI Éva – ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A sokszínű tehetség. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet OTDK-s hallgatóinak pályamunkái*. Szeged, 93–104.
- GAUDI Kitti (2011b): *Vay Péter, egy misszionárius-műgyűjtő a 20. század elején*. Szakdolgozat. SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet.
- GLANT Tibor (1997): Roosevelt, Apponyi és a Habsburg Monarchia. *Századok*, 131. évf. 6. sz. 1386–1401.
- GLANT Tibor (2012a): *Magyar nyelvű amerikai utazási irodalom a XIX. század második felében: bibliográfiai áttekintés*. In: ABÁDI Nagy Zoltán – KÁDÁR Judit Ágnes – TARNÓC András (szerk.) (2012): *A szavak szépsége, avagy a bibliográfus igazsága. Tisztelgés Vadon Lehel 70. születésnapján*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 629–641.
- GLANT Tibor (2012b): *Dualizmuskori Amerika-kép, utazási irodalom és paródia*. In: VAJDA Zoltán (szerk.) (2012): *Költők, kémek, detektívek, pirítós és fordítások. – Írások Novák György tiszteletére*. JATEPress, Szeged, 79–98.
- GLANT Tibor (2013): *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- J. Siebmacher's großes Wappenbuch. Die Wappen des Adels in Ungarn. (1982) 33. kötet. Neustadt an der Aisch.
- KEMPELEN Béla (1932): *Magyar nemes családok*. XI. kötet. Budapest.
- KOZOCSA Sándor (szerk.) (1977): *JUSTH Zsigmond naplói és levelei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- KRAFFT-EBING, Richard von (1894): *Psychopathia sexualis, mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. Eine klinischforensische Studie*. 9., jav. és bőv. kiadás. Ferdinand Enke, Stuttgart.
- PETERECZ Zoltán (2014): The visit of the most popular American of the day: Theodore Roosevelt in Hungary. *Hungarian Studies* Vol. 28. 2. 235–254.
- *Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparate salutis communi 1917*. Esztergom. (Rövidítve: SchemStrig)
- *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXVII*. 1917. Pécs.
- THOMPSON, Carl (2011): *Travel writing*. Routledge, New York.
- TWAIN, Mark (1869): *Innocents Abroad*. American Publishing Company, Hartford.
- VENKOVITS Balázs (2014): *"We Are Clearly Deceived at Home:" Inter-American Images and the Depiction of Mexico in Hungarian Travel Writing During the Second Half of the Nineteenth Century*. Disszertáció. DE BTK.

Internetes források

A hivatkozások letöltésének utolsó időpontja minden esetben: 2015. február 3.

- <http://archive.org/search.php?query=vay%20péter>
- <http://lexikon.katolikus.hu/V/Vay.html>
- <http://newspapers.bc.edu/cgi-bin/bostonsh?a=d&d=BOSTONSH19031121-01.2.5>
- <http://norfolkstreetarchives.com/2013/02/18/teddy-roosevelt/>
- http://oce.catholic.com/index.php?title=Altar_%28in_Liturgy%29
- <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/imageserver/imageserver.pl?oid=ST18900121.1.3&getpdf=true>
- <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/imageserver/imageserver.pl?oid=ST19031109.1.2&getpdf=true>
- <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=q&hs=1&r=1&results=1&dafdq=&dafmq=&dafyq=&datdq=&datmq=&datvq=&pbq=ST&sf=&ssnip=&tyq=&t=0&txq=count+vay&e=-----10--1----0--&x=0&y=0>
- <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9503E2D91738EF32A25755C2A9659C946497D6CF>
- <http://terebess.hu/keletkultinfo/vay.html>
- <http://www.anb.org/articles/15/15-00737.html>
- <http://www.biography.com/people/theodore-roosevelt-9463424>
- <http://www.hprweb.com/2014/08/sticks-stones-and-broken-bones-the-history-of-anti-catholic-violence-in-the-u-s/>
- <http://www.inaugural.senate.gov/swearing-in/event/theodore-roosevelt-1905>
- <http://www.josefs-heim.at/chronik/index.html>
- <http://www.sparknotes.com/history/american/gildedage/summary.html>
- <http://www.theodore-roosevelt.com/images/research/txtspeeches/118.txt>
- <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/spanish-american-war>

ABSTRACT

Hegyesi, Zsolt

America from the slums to White House

Missionary Earl Peter Vay's life and his American Travelogues in the first decades of C20

leírásAt the turn of the 19th and 20th centuries, there were few such Hungarian people who travelled to so many places in the world as Count Péter Vay. The honorary bishop with aristocratic roots stood out among his contemporaries not only for his travels, but for his multifold knowledge of languages, broad erudition and unmatched work ethic. From a young age, he completed a missionary commission with amazing enthusiasm, while at the same time he poured forth travel accounts and sociology articles. He had a special place in his heart for the fate of Hungarians, which he showed, among other ways, by battling for the pastoral care of emigrants, as well as his visits with Hungarian communities during his trips to America. His remuneration from the church was generously donated to charity in the country of his birth as well as across Europe

IRODALOM

JEGYZETEK

- ¹ Vay japán és koreai útjaira, műgyűjtő tevékenységére összpontosító munkák: BUZINKAY Péter (2008): *Főpapi műgyűjtőink a modern kor hajnalán (1895-1924)*. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. METEM, Szeged. 53–56.; FALUDI Péter (2000): Egy elfeledett Kelet-kutató a század eleji Koreáról. *Valóság*, 43. évf. 10. sz. 66–70.; CSEH Éva – GÁSPÁR Annamária – YUKO, Umemura – FAJCSÁK Györgyi (2010): *Ukijo-e: az elillanó világ képei: válogatás gróf Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből*. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest; GAUDI Kitti (2011a): *Vay Péter, egy misszionárius-műgyűjtő a 20. század elején*. In: FARKAS Éva – SZIRMAI Éva – ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A sokszínű tehetség. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet OTDK-s hallgatóinak pályamunkái*. Szeged. 93–104.; BINCSIK Mónika (2009): *Japán műtárgyak gyűjtéstörténete Magyarországon a 19. század második felében – kitekintéssel a nemzetközi összefüggésekre*. Disszertáció. ELTE BTK. Az amerikai utakat feldolgozza, illetve említi: GLANT Tibor (2013): *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen; GÁL István (2005): *Magyarország és az angolszász világ*. Argumentum, OSZK, Budapest
- ² MOL P 2256, Nr. 128., 1. alsorozat. Vay Péter gr. (1864-1948) naplói (8 kötet) + egyebek. (1902–1917)
- ³ VAY Péter, gróf (1908a): *The Inner Life of the United States*. John Murray, London. Ugyanez New Yorkban is kiadva: E. P. Dutton & Co., New York; UŐ (1910a): *Amerikai Naplókivonatok, Útjegyzetek, Levéltörédek*. Szent István Társulat, Budapest. Az angol mű német nyelven is kiadva: UŐ (1908b): *Nach Amerika in einem Auswandererschiffe. Das innere Leben der Vereinigten Staaten*. Gebrüder Paetel, Berlin.
- ⁴ Vay Péter születésének időpontját valószínűleg egy életrajzi lexikon jelölte meg – feltehetőleg tévesen – 1864. szeptember 26-aként, és ezt vehette át a többi hasonló mű. Az egyházi sématisztikus az általam feltüntetett időpontot adják: I. *Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparate salutis communi 1917*. Esztergom. 398. (A továbbiakban *SchemStrig.*) A születési dátumot érintő ellentmondásokat bővebben taglalja Gaudi Kitti: GAUDI (2011a).
- ⁵ KEMPELEN Béla (1932): *Magyar nemes családok*. XI. kötet. Budapest, 57.; J. Siebmacher's großes Wappenbuch. *Die Wappen des Adels in Ungarn*. (1982) 33. kötet. Neustadt an der Aisch. 704–705., Taf. 483.
- ⁶ GÁSPÁR (2010) 83.

Hegyesi Zsolt: Amerika a nyomornegyedektől a Fehér Házig
Gróf Vay Péter misszionárius élete és amerikai útleírásai a XX. század első évtizedéből

- ⁷ KRAFFT-EBING, Richard von (1894): *Psychopathia sexualis, mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. Eine klinisch-forensische Studie.* 9., jav és bőv. kiad. Ferdinand Enke, Stuttgart. 296–303.; Vay Sarolta kalandos „házasságának” és letartóztatásának története egy új-zélandi napilapban: *A Peculiar Swindle.* Southland Times. 1890. jan. 21. 3.
<http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/imageserver/imageserver.pl?oid=ST18900121.1.3&getpdf=true>
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁸ KRAFFT-EBING (1894) 297.
- ⁹ The Count Vay de Vaya. *Southland Times.* 1903. nov. 9. 2.
<http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/imageserver/imageserver.pl?oid=ST19031109.1.2&getpdf=true>
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ¹⁰ KOZOCSA Sándor (szerk.) (1977): *JUSTH Zsigmond naplói és levelei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 294.
- ¹¹ Naplóiban a templomlátogatást sokszor csak „T” betűvel jelölte. Európán kívül gyakran fájdalommal vette tudomásul a katolikus templom hiányát. 1902-ben ezt írta a genfi Plainpalais negyedben található kis kápolnáról: „mily sok hosszú órát töltöttem benne 83 és 84ben...” MOL P 2256, 128. 1902-es napló. 61. 1902. ápr. 20.
- ¹² BAUMFELD, Maurice (1905): Vay de Vaya, Prelate and Man of the World. *New York Times.* 1905. márc. 26. 27.
<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9503E2D91738EF32A25755C2A9659C946497D6CF>
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ¹³ SchemStrig (1917) 221. és 398.
- ¹⁴ The Count Vay de Vaya. *Southland Times.* 1903. nov. 9. 2.
- ¹⁵ VAY Péter, gróf (1906a): *Empires and Emperors of Russia, China, Korea, and Japan.* E. P. Dutton & Co., New York. 10–15.
- ¹⁶ Uo. 306–307.
- ¹⁷ BAUMFELD 1905; *Southland Times* 1903. nov. 6–11.
<http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=g&hs=1&r=1&results=1&dafdq=&dafmq=&dafyq=&datdq=&datmq=&datyq=&pbq=ST&sf=&ssnip=&tyq=&t=0&txq=count+vay&e=-----10--1---0--&x=0&y=0>
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ¹⁸ VAY (1910a) 281.
- ¹⁹ VAY (1906a); UÖ (1906b): *Erinnerungen an die ostasiatischen Kaiserreiche und Kaiser. Russland, China, Korea, Japan.* Gebrüder Paetel, Berlin; UÖ (1906c): *Kelet császárai és császárságai.* Franklin Társulat, Budapest; UÖ (1908c): *Empires et empereurs.* Émile-Paul, Párizs.
- ²⁰ GÁSPÁR (2010) 92–95. Gáspár idéz Vay Péter jelentéséből: Szépművészeti Múzeum Adattára 1339/907.
- ²¹ *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXVII.* 1917. Pécs. 14.; SchemStrig (1917) 221. és 398.
- ²² VAY (1910a) 281.
- ²³ GAUDI (2011a) 96.
- ²⁴ MOL P 2256, 128. Háborús évek I–V.
- ²⁵ A bécsi karmelita apácák Jézus Szíve-templomának építését is ő finanszírozta az 1920-as évek elején: <http://www.josefs-heim.at/chronik/index.html> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ²⁶ Publikációinak listáját lásd a függelékben.
- ²⁷ MOL K 428. a). Napi tudósítások 1920–1944. 1935. ápr. 14. 9.; 1936. máj. 12. 51.; 1937. aug. 20. 3.
- ²⁸ FALUDI (2000) 66–67.
- ²⁹ <http://archive.org/search.php?query=vay%20péter>
<http://terebess.hu/keletkultinfo/vay.html>
(Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ³⁰ MOL P 2256, Nr. 128., 1. alsorozat. Vay Péter gr. (1864-1948) naplói (8 kötet) + egyebek. (1902–1917)
- ³¹ OSZK Kézirtattár, Levelestár, Vay Péter Pekár Gyulához. 11. levél
- ³² FALUDI (2000); GAUDI Kitti (2011b): *Vay Péter, egy misszionárius-műgyűjtő a 20. század elején.* Szakdolgozat. SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet, 32.
- ³³ A könyv megjelenésének nehézkes körülményeiről részletesen olvashatunk Vay levelezésében, ahol megtalálható Apponyi 1906/64768. sz. rendeletének másolata is: OSZK Kézirtattár, Levelestár, Fond 2, Franklin Társulat, 2/1791 Vay Péter; illetve Levelestár, Vay Péter, gr. K. Lippich Elekhez, 5. levél.
- ³⁴ VAY Péter, gróf (1910b): *Groß-Britannien jenseits des Ozeans.* 1. T. *Kanada und Indien.* Gebrüder Paetel, Berlin.
- ³⁵ MOL P 2256, 128. 1915-ös napló, 179–183.
- ³⁶ MOL P 2256, 128. 1907-es napló, 37.
- ³⁷ MOL P 2256, 128. 1915-ös napló, 167. 1915. dec. 8.
- ³⁸ Common place (itt): unalmas, lapos, közhelyes. MOL P 2256, 128. 1907-es napló, 9. 1907. jan. 12.
- ³⁹ MOL P 2256, 128. 1902-es napló, 62. 1902. ápr. 23.
- ⁴⁰ A kiemelés Vay Péteré. MOL P 2256, 128. Háborús évek I. 23. Más példákat is találunk Vay humorára. William Henry O’Connell bostoni koadjutáns érsekről például ezt írta: „O’Connell érsek nem csak rangban nőtt, mióta utoljára láttam, de terjedelemben is.” Az akkorra már nagyon idős bostoni Williams érsekkel kapcsolatban pedig a következőt jegyezte meg: „Öreg az érsek is, épp 90 körül jár – és reverendája talán még öregebb.” MOL P 2256, 128. 1907-es napló. 13 és 14. 1907. febr. 12. és 14.

Hegyesi Zsolt: Amerika a nyomornegyedektől a Fehér Házig
Gróf Vay Péter misszionárius élete és amerikai útleírásai a XX. század első évtizedéből

- ⁴¹ MOL P 2256, 128. 1902-es napló, 100. és 118. 1902. júl. 7. és szept. 3.
- ⁴² MOL P 2256, 128. Háborús évek IV. 16.
- ⁴³ „Apponyi Albert (...) idealista és naiv. (...) Emberösmeret teljesen hiányzik nála. (...) Amilyen ritka a szelleme, éppen annyira korlátozott ítélő képessége.” MOL P 2256, 128. Háborús évek I. 22.
- ⁴⁴ OSZK Kézirattár, Levelestár, Vay Péter Gyulai Pálhoz; VAY (1910a) 30–59. és VAY (1908a) 1–26.
- ⁴⁵ „Amit úgy szerettem volna a magyar tengerparton saját hazám javára létesíteni – mindekkoráig halasztásoknak van kitéve. Így Németország kikötőit kísérem érdeklődésre ébreszteni – és máris több reális eredményre jutottam, mint otthon 2 teljes év alatt.” A kiemelés Vay Péteré. OSZK Kézirattár Levelestár, Vay Péter, gr. K. Lippich Elekhez, 3. levél.
- ⁴⁶ Uo. 4. levél; GÁSPÁR 2010, 94.; Szépművészeti Múzeum Adattára 1339/907.
- ⁴⁷ „Amerika... Amerika... Mit várhatunk az amerikai magyarságtól, mikor itthon (...) az egyre súlyosbodó terheket és komplikációkat még a legaltruistább lelkek is már-már alig bírják?” OSZK Kézirattár, Levelestár, Koronghi Lippich Elek Vay Péterhez, gr.
- ⁴⁸ A kiemelés Vay Péteré. OSZK Kézirattár, Levelestár, Vay Péter Pekár Gyulához. 11. levél.
- ⁴⁹ Ezekre röviden a következőképpen hivatkozom: *Inner Life...*, illetve *Amerikai naplókivonatokat*.
- ⁵⁰ Angolul használatos a *travel writing/travel literature* elnevezés (a különbséget magyarul nem tudjuk kifejezni), a művek elnevezései pedig *travelogue/travel book/travel account*. Vö. Carl THOMPSON (2011): *Travel writing*. Routledge, New York, 9–33.; VENKOVITS Balázs (2014): *“We Are Clearly Deceived at Home:” Inter-American Images and the Depiction of Mexico in Hungarian Travel Writing During the Second Half of the Nineteenth Century*. Disszertáció. DE BTK, 34–40.
- ⁵¹ GLANT Tibor (2012a): *Magyar nyelvű amerikai utazási irodalom a XIX. század második felében: bibliográfiai áttekintés*. In: ABÁDI Nagy Zoltán – KÁDÁR Judit Ágnes – TARNÓC András (szerk.) (2012): *A szavak szépsége, avagy a bibliográfus igazsága*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 629–641.
- ⁵² GLANT 2013; GLANT Tibor (2012b): *Dualizmuskori Amerika-kép, utazási irodalom és paródia*. In: VAJDA Zoltán (szerk.) (2012): *Költők, kémek, detektívek, pírítós és fordítások. – Írások Novák György tiszteletére*. JATEPress, Szeged, 79–98.
- ⁵³ GLANT (2013) 204–206.
- ⁵⁴ VAY (1910a) 61–62. Vö. BAUMFELD (1905)
- ⁵⁵ Vö. 1907-es napló, különösen annak bostoni bejegyzései. MOL P 2256, 128. 1907-es napló.
- ⁵⁶ Az amerikai történelemben használt szakkifejezések: (Mark Twain nyomán) *Gilded Age, Progressive Era* Vö. <http://www.sparknotes.com/history/american/gildedage/summary.html> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁵⁷ GLANT (2013) 40–41.
- ⁵⁸ Ilyenre példa: „felette” a felettébb, „hova tova” a hovatovább helyett; illetve „(...) melyektől elsősorban az amerikaiak igyekeznek szabadulni meg” és hasonló mondat szerkezetek (VAY /1910a/).
- ⁵⁹ Vö. John ALGEO – Carmen BUTCHER (2013): *The Origins and Development of the English Language*. Wadsworth, Boston, 196–297.
- ⁶⁰ VAY (1910a) 69. és 176.
- ⁶¹ VAY (1908a) V–VI.; VAY (1910a) 17.
- ⁶² VAY (1910a) 81–142.
- ⁶³ VAY 1910a, 161.; Uő (1901): Visszaemlékezések az Éjszakamerikai Egyesült-Államokra. *Budapesti szemle*, 1901. 293. sz. 229–260.
- ⁶⁴ Vö. VAY (1910a) 161–171.; VAY (1908a) 144–158.
- ⁶⁵ VAY (1910a) 258–261.; VAY (1908a) 167–175. Vö. Uo. 373–387.
- ⁶⁶ VAY (1910a) 261–268. és 194–197.
- ⁶⁷ VAY (1908a) 235–238.; VAY (1910a) 172–187.
- ⁶⁸ Vay gyakran látogatott el oktatási intézményekbe, akár előadóként is. (10. ábra) VAY (1908a) 122–143.
- ⁶⁹ Vayt például gyakran vitték „ismeretterjesztő túsárra”. VAY (1910a) 146–148. Vö. III. 4. fejezet.
- ⁷⁰ A fordítás a sajátom. (H. Zs) VAY (1908a) 131–135.
- ⁷¹ Elektor: egy adott szövetségi állam választási küldötte. VAY (1901) 256–258.; VAY (1908a) 435–439.
- ⁷² „A nép akarata a legfőbb törvény”. VAY (1910a) 210–212.
Vö. <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/spanish-american-war> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁷³ VAY (1910a) 213. Vö. Vay kései, keserű hangvételű írásai Amerika imperializmusáról, I. III. 4. fejezet.
- ⁷⁴ VAY (1910a) 227–230.
- ⁷⁵ VAY Péter, gróf (1918b): Amerika belső élete. 1. és 2. közlemény. *Budapesti szemle* 46. évf. 495. sz. 356–371. és 496. sz. 67–103. Vö. VAY (1908a) X.
- ⁷⁶ <http://www.biography.com/people/theodore-roosevelt-9463424> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁷⁷ VAY 1908a, 367–368.;
<http://norfolkstreetarchives.com/2013/02/18/teddy-roosevelt/> (2015. febr. 3.);
Theodore Roosevelt beszéde. 1905. február 14., *Hungarian Republican Club*.
<http://www.theodore-roosevelt.com/images/research/txtspeeches/118.txt> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
VAY (1908a) 81–121.; VAY (1910a) 72–78. A nagyszabású beiktatási ceremóniáról (*inauguration*) bővebben:
<http://www.inaugural.senate.gov/swearing-in/event/theodore-roosevelt-1905>

Hegyesi Zsolt: Amerika a nyomornegyedektől a Fehér Házig
Gróf Vay Péter misszionárius élete és amerikai útleírásai a XX. század első évtizedéből

-
- (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁷⁹ VAY (1908a) 356–372.
- ⁸⁰ PETERECZ Zoltán (2014): The visit of the most popular American of the day: Theodore Roosevelt. In: Hungary. *Hungarian Studies* 28. 2. sz. 235–254.; GLANT Tibor (1997): Roosevelt, Apponyi és a Habsburg Monarchia. *Századok*, 131. évf. 6. sz. 1386–1401.
- ⁸¹ Angolul: *Yellow Peril*, ill. *Black Peril*. E vélekedéseket Vay is említi a fejezetben: VAY (1908a) 341–355.
- ⁸² <http://www.anb.org/articles/15/15-00737.html> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁸³ A fordítás a sajátom. (H. Zs.) VAY (1908a) 350., 349. és 348.
- ⁸⁴ A fordítás a sajátom. (H. Zs.) VAY (1908a) 351–352.
- ⁸⁵ A fordítás a sajátom. (H. Zs.) VAY (1908a) 312–318.
- ⁸⁶ Uo. 319–338.
- ⁸⁷ Uo. 328–334.
- ⁸⁸ A fordítás a sajátom. (H. Zs.) VAY (1908a) 319–321.
- ⁸⁹ <http://www.hprweb.com/2014/08/sticks-stones-and-broken-bones-the-history-of-anti-catholic-violence-in-the-u-s/> (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁹⁰ A fordítás sajátom. (H. Zs.) Mark TWAIN (1869): *Innocents Abroad*. American Publishing Company, Hartford, 599.
- ⁹¹ A fordítás sajátom. (H. Zs.) VAY (1908a) 319–322.
- ⁹² VAY (1910a) 275.; UŐ (1906d): Lelkipásztorkodás és missziók feladata az amerikai kivándorlók között. *Katholikus szemle*, 20. évf. 7. sz. 717–728. A szöveget Vay az *Amerikai naplókivonatok*ba átemelte. Továbbá: UŐ (1906e): Amerikai uti naplóból. *Vasárnapi Újság*, 53. évf. 25. sz. 403–406.
- ⁹³ VAY (1910a) 285.
- ⁹⁴ Uo. 30–56. és 277.
- ⁹⁵ MOL P 2256, 128. 1907-es napló. 7–10. 1907. jan. 8–15.; VAY (1910a) 286–292. és 269–272.
- ⁹⁶ VAY (1908a) 36–38.
- ⁹⁷ VAY (1910a) 286.; The Apostolic Mission House, Washington. *The Sacred Heart Review*, 1903. nov. 21. <http://newspapers.bc.edu/cgi-bin/bostonsh?a=d&d=BOSTONSH19031121-01.2.5>
- (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁹⁸ VAY (1910a) 293.; http://oce.catholic.com/index.php?title=Altar_%28in_Liturgy%29
- (Utolsó megtekintés: 2015. február 3.)
- ⁹⁹ VAY Péter, gróf (1911): England und die Anzeichen seines Niederganges. *Deutsche Rundschau* 149. 291–301.; UŐ (1916): Nordamerikas imperialistische Bestrebungen. *Deutsche Rundschau* 166. 250–291. Ugyanez magyarul: UŐ (1917): Amerika világuralmi törekvései. *Budapesti szemle*, 45. évf. 484. sz. 23–53.
- ¹⁰⁰ „Ma még elodázható, de a jövőben semmi esetre sem lesz elkerülhető (...)” VAY (1917) 23–25.
- ¹⁰¹ „(...) a jövőben a Csendes-oczeán uralma fog döntés elé kerülni.” VAY (1918b) 1. és 2. közl.
- ¹⁰² A kiemelés Vay Péteré. VAY Péter, gróf (1909): *Dilettantik és dilettantizmus*. A Műbarátok Körében 1909. január 8-án tartott előadás. Franklin Társulat, Budapest, 31.